

تدوین منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل بر اساس کتاب مفاتیح الحیات

مهدیه سادات خشوعی *

پذیرش نهایی: ۹۵/۱۱/۱۳

دریافت مقاله: ۹۵/۵/۱۰

چکیده

هدف این پژوهش، تدوین منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل براساس دیدگاه اهل بیت(ع) است. این پژوهش به روش تحلیل محتوا انجام شده است. برای دستیابی به این هدف به روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع موارد معروف، کتاب مفاتیح الحیات انتخاب شد؛ سپس محتوای کتاب از نظر ویژگیهای اخلاقی و حقوقی مشاغل مورد تحلیل قرار گرفت. در این تحلیل، ابتدا مفاهیم مرتبط با ویژگیهای اخلاقی و حقوقی مشاغل استخراج، سپس مفاهیم براساس محتوای مشترک، طبقه‌بندی شد و در نهایت مفاهیم طبقه‌بندی شده براساس محتوا به مشاغل مختلف اختصاص یافت؛ به این ترتیب، منشور عمومی اخلاقی - حقوقی (مشترک در همه مشاغل) و منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی (به تفکیک برای بیست شغل) براساس دیدگاه اهل بیت(ع) تدوین و اعتبار و پایایی منشور مورد بررسی و تأیید قرار گرفت. در مجموع با توجه به این منشور، نقشه منشور اسلامی اخلاقی - حقوقی مشاغل ترسیم شد که در این نقشه، آداب فکری، گفتاری و رفتاری متناسب با مشاغل مختلف و رابطه انسان با خدا، انسان با انسان، انسان با حیوان، انسان با طبیعت و انسان با مصنوعات مورد توجه قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: اهل بیت(ع)، منشور اخلاقی - حقوقی عمومی مشاغل، منشور اخلاقی - حقوقی اختصاصی مشاغل، کتاب مفاتیح الحیات.

مقدمه

در سالهای گذشته در حیطه مطالعات سازمانی، بیشتر پژوهشگران با هدف رفع موانع به بررسی پدیده‌های منفی یا مشکلات سازمانها پرداخته‌اند (خشوعی و نوری، ۱۳۹۲). در سالهای اخیر با افزایش دیدگاه‌های مثبت‌نگر، پژوهشگران علاوه بر مطالعه مشکلات و پدیده‌های منفی به منظور بهبود وضعیت به بررسی ایجاد پدیده‌های مثبت در سازمانها نیز می‌پردازند که از جمله می‌توان به موضوع اخلاق کاری^۱ و حقوق کاری^۲ اشاره کرد. به گونه‌ای که رعایت نشدن برخی معیارهای اخلاقی، نگرانیهای زیادی را در بخشهای دولتی و غیردولتی به وجود آورده (سلیمانی، عباس‌زاده و نیاز آذری، ۱۳۹۱) و عامل رعایت امور حقوقی مربوط به کار به عنوان یکی از عوامل تعیین‌کننده اجرای معیارهای اخلاقی مورد توجه قرار گرفته است (فرامرزی قراملکی، ۱۳۸۸).

موضوع اخلاق کاری در کشور ایران علاوه بر این جنبه‌ها به این دلیل حائز اهمیت است که اخلاق کار و فرهنگ کار در ایران در مقایسه با کشورها و جوامع صنعتی در سطح پایین‌تری قرار دارد. گریز از محل کار، بی‌انگیزگی، اتلاف وقت در محل کار، سرگردانی افراد در مراجعات به سازمانها و اداره‌های دولتی و خصوصی، همه نشان از نبودن اخلاق کار و یا ضعف اخلاق کار در میان ایرانیها شناخته شده است (حسن‌زاده ثمرین و همکاران، ۱۳۹۳). در صورتی که ایران به عنوان یک کشور اسلامی باید در زمینه حفظ اخلاق کاری سرآمد دیگر کشورها باشد بویژه اینکه اهل بیت(ع) سرچشمه اخلاق در همه امور هستند تا جایی که در بسیاری از روایات از کار و تلاش برای روزی حلال به عبادت برتر تعبیر شده و اصول اخلاق کاری نیز در حرفه‌های مختلف ذکر شده (آیت‌الله جوادی آملی، ۱۳۹۱) است؛ به همین علت، برخی از پژوهشگران به مطالعه اخلاق کار اسلامی با دیگر متغیرها مانند تعهد سازمانی، رضایت شغلی (رجبی‌پور میبیدی و دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۱؛ حسینی، حیدری‌زاده و قاسم‌زاده علیشاهی، ۱۳۹۱) و درگیری شغلی (اردلان، قنبری، فیضی، سیف‌پناهی و زندی، ۱۳۹۳) پرداخته‌اند؛ اما در هیچ‌کدام از این پژوهشها منشور اخلاقی مشاغل از دیدگاه اهل بیت(ع) مورد بررسی قرار نگرفته است. در مورد حقوق کاری نیز همان مشکل در زمینه اخلاق یعنی نبودن منشور حقوقی مشاغل از دیدگاه اهل بیت(ع) وجود دارد؛ ضمن اینکه همه پژوهشهای منشور حقوقی صرفاً به حقوق بیماران مربوط است (مانند داورزنی،

1 - Work ethic

2 - Work right

۱۳۸۹؛ صادقی و خمرنیا، ۱۳۹۲)؛ این در حالی است که علاوه بر سازمانهای درمانی، دیگر سازمانها نیز نیازمند طراحی منشورهای حقوقی هستند. بر این اساس، هدف این پژوهش تدوین منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل بر اساس گفتار اهل بیت (ع) است.

سؤالهای پژوهش

با توجه به هدف پژوهش، سؤالها عبارت است از:

- ۱ - منشور عمومی اخلاقی - حقوقی مشاغل چه مؤلفه‌هایی دارد؟
- ۲ - منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی مشاغل برای چه مشاغلی مناسب و متناسب با هر شغل حاوی چه مؤلفه‌هایی است؟
- ۳ - آیا منشور عمومی و اختصاصی مشاغل اعتبار و پایایی دارد؟
- ۴ - منشور عمومی و اختصاصی مشاغل با یکدیگر چه ارتباطی دارد؟

مبانی نظری و سابقه پژوهش

وجود نیروی انسانی کارآمد، متعهد و متخصص در سازمانها از مزیت‌های رقابتی به‌شمار می‌رود. کارکنانی که افزون بر وظایف کاری خود، نسبت به سازمان احساس مسئولیت کنند و در مواقع نیاز از یاری رساندن به سازمان دریغ نورزند. از آرمانهای هر سازمانی به‌شمار می‌روند. از شاخصهای دستیابی به این نوع کارمندان توسل به اخلاق کاری^۱ (مقیم خراسانی، ۱۳۹۴) یعنی شناخت درست از نادرست در محیط کار و آن‌گاه اجرای درست و ترک نادرست (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۱) توسط کارمندان است. بویژه اینکه امروزه موضوع اخلاق کاری با پیچیده‌تر شدن محیط سازمانها و افزایش میزان کارهای غیراخلاقی، غیرقانونی و غیرمسئولانه در محیط کار بسیار اهمیت یافته است (حسن‌زاده ثمرین، حسن‌زاده و شیرینی چلکاسری، ۱۳۹۳). علاوه بر این به دلیل پیامدهای مثبت فردی و سازمانی اخلاق (درگاهی و سادات طهرانی، ۱۳۹۳) تأکید بر جنبه‌های اخلاقی رو به گسترش است و کار به آنجا رسیده است که سازمانها نه تنها از خدمات کارشناسان اخلاق استفاده می‌کنند بلکه خود نیز به تدوین منشورهای اخلاقی^۲ (خشوعی، ۱۳۹۳) آ

1 - Work ethics

2 - Ethical charters

یعنی مجموعه‌ای از اصول اخلاقی^۱ (صالح‌نیا و اله‌توکلی، ۱۳۸۸) پرداخته‌اند. منشور اخلاقی، دستورالعمل رسمی است که در آن ارزشها و قواعد اخلاقی اساسی مورد انتظار از افراد (در سازمان، در دین، در خانواده و غیره) به صورت مشخص بیان می‌شود و به صورت اعلان (بروشور)، لایحه و قواعد در برابر آنها و دیگران قرار می‌گیرد و به طور مستقیم و مشخص، رفتار افراد را هدایت می‌کند (امیرکبیری و داروئیان، ۱۳۹۰). در کشور ایران نیز در سال ۱۳۸۱ با ابلاغ طرح تکریم ارباب رجوع از سوی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، تهیه منشور اخلاق به عنوان یکی از برنامه‌های طرح تکریم مورد توجه سازمانهای دولتی و حتی خصوصی قرار گرفت. برخی از پژوهشگران در مورد منشور اخلاقی به تدوین منشور و الگوی اخلاقی برای سازمانهای پلیس (حاتمی و کریمی خوزانی، ۱۳۸۸)، بانک‌ها (رونقی و فیضی، ۱۳۹۰)، سازمانهای درمانی (فرهود، ۱۳۹۱) و مشاغل موجود در کتابخانه‌ها (رضایی، شعبانی، سیادت، و نادری خراجی، ۱۳۹۲) پرداخته‌اند و در برخی پژوهشها نیز صرفاً پیامدها و تأثیرات منشور اخلاقی مورد بررسی قرار گرفته است (احمدی و اشرف جهانی، ۱۳۹۱؛ سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۱).

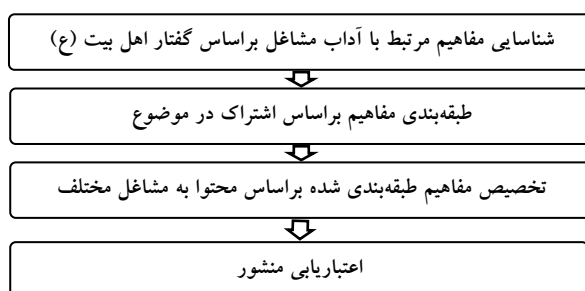
حداقل ملاک تمایز رفتار اخلاقی از رفتار غیر اخلاقی، پایبندی به حقوق طرف ارتباط (حقوق خود و حقوق دیگران) است (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۸). برخی از پژوهشگران نیز در مورد حقوق کاری صرفاً با تحلیل شغل، وظایف مربوط به هر شغل (و نه حقوق) را شناسایی کردند (خشوعی، ۱۳۹۳ ب). برخی نیز در بررسی حقوق افراد دیدگاهی مشابه با اخلاق کاری در پیش گرفته و با طراحی منشور حقوقی، این حقوق را در قالب الگویی منسجم ارائه کرده‌اند. البته در مورد منشورهای حقوقی تقریباً تمام این منشورها صرفاً به حقوق بیماران مربوط است (مانند داورزنی، ۱۳۸۹؛ صادقی و خمرنیا، ۱۳۹۲). به همین شکل در کشور ایران نیز منشور حقوق بیمار در سال ۱۳۸۱ تدوین، و به مراکز درمانی و بهداشتی فرستاده شد (غلامی، خجسته‌فر، مروج و کاووسی، ۱۳۹۵). منظور از منشور حقوقی بیماران رعایت نیازهای جسمی، روانی، معنوی، اجتماعی مشروع و معقول بیمار است که به صورت قوانین و مقررات درمانی استاندارد، تدوین یافته و گروه درمان به اجرا و رعایت آن موظف شده است (امینی، صادق تبریزی، شقاقی و نریمانی، ۱۳۹۲). بنابراین در نگاهی کلی، منشور حقوقی شامل حقوقی است که در هر شغل خاص به رسمیت شناخته شده است.

روش پژوهش

جامعه آماری این پژوهش شامل تمام احادیث اهل بیت (ع) بود که به لحاظ توجه به ویژگیهای اخلاقی و حقوقی از دیدگاه اهل بیت (ع) حائز اهمیت است. از این جامعه آماری از بین روشهای مختلف نمونه گیری هدفمند یا غیراحتمالی یا هدفدار^۱ از روش نمونه گیری موارد معروف یا شناخته شده^۲ استفاده شد؛ روشی که در آن از نظر یک متخصص یا آگاه کلیدی استفاده می شود. این روش زمانی مورد استفاده قرار می گیرد که پژوهشگر اطلاعات کافی در مورد انتخاب نمونه ندارد و باید بر نظر متخصصان در این زمینه متکی باشد (تدلی^۳ و تشکری^۴، ۲۰۰۹)؛ به این ترتیب با استفاده از این روش، کتاب مفاتیح الحیات (آیت الله جوادی آملی، ۱۳۹۱) به عنوان نمونه انتخاب شد بویژه اینکه این کتاب از نظر ارائه ویژگیهای اخلاقی و حقوقی مشاغل از جامعیت نسبی برخوردار است. از نظر حجم نمونه نیز معیار اشباع^۵ نشاندهنده کفایت حجم نمونه بود. معیار اشباع، تکرار داده های قبلی بود که پژوهشگر با آن روبه رو می شد (رنجبر، حق دوست، صلصالی، خوشدل، سلیمانی و بهرامی، ۱۳۹۱). هم چنین با توجه به اینکه هدف پژوهش، تدوین منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل بر اساس گفتار اهل بیت (ع) بود، سند کاوی یا استفاده از پیشینه ها ابزار این پژوهش است. از نظر روش پژوهش نیز با توجه به هدف یعنی تدوین منشور از روش تحلیل محتوا^۶ استفاده شد. علت انتخاب روش تحلیل محتوا این بود که این روش، پژوهشگر را قادر می ساخت تا مقدار زیادی از اطلاعات متنی را بررسی، و ویژگیهای آنها را شناسایی کند و مورد تحلیل قرار دهد. در این روش، پژوهشگر ابتدا متن مورد تحلیل را تعیین کرد و سپس به استخراج مفاهیم مورد نظر با هدف پژوهش خود در آن متن پرداخت. این استخراج مفاهیم از طریق شناسه گذاری^۷ (اختصاص عدد یا شناسه به هر مفهوم) انجام شد؛ سپس مفاهیم بر اساس شباهتها، طبقه بندی یا مقوله بندی شد. این شناسه گذاری و مقوله بندی هنگام استخراج مفاهیم انجام شد؛ سپس پژوهشگر بر اساس اهداف پژوهش، مفاهیم یا مقوله ها را با استفاده از وجود یا عدم وجود مورد بررسی قرار

-
- 1 - Purposive sampling
  - 2 - Reputational case sampling
  - 3 - Teddlie
  - 4 - Tashakkori
  - 5 - Saturation
  - 6 - Content analysis
  - 7 - Coding

داد (محمدمی مهر، ۱۳۸۷)؛ به این ترتیب برای تدوین منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل چهار مرحله به شرح ذیل انجام گرفت (شکل ۱):

شکل ۱: مراحل تدوین منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل براساس گفتار اهل بیت(ع)

مرحله اول: بعد از تعیین متن مورد تحلیل یعنی کتاب مفاتیح‌الحیات برای شناسایی آداب اخلاقی - حقوقی مشاغل براساس گفتار اهل بیت (ع)، پژوهشگر از طریق شناسه‌گذاری به استخراج مفاهیم مرتبط با آداب اخلاقی - حقوقی مشاغل در این کتاب پرداخت (جدول ۱ تا ۲۱). لازم به ذکر است که به دلیل فراوانی مفاهیم، پژوهشگر از هر طبقه یا موضوع، فقط یک یا دو مفهوم را ارائه کرده است. هم‌چنین برای پایایی دوباره هر متن به صورت مستقل توسط فرد مسلط به مهارت تحلیل محتوا و آشنا با مفاهیم اسلامی به غیر از پژوهشگر مورد تحلیل محتوا قرار گرفت.

مرحله دوم: پژوهشگر بر اساس اشتراک معنایی مفاهیم با یکدیگر، هر یک از مفاهیم را طبقه‌بندی کرد (جدول ۱ تا ۲۱). البته برای برخی از مفاهیم، طبقه‌بندی در یک سطح، و برای برخی از مفاهیم، طبقه‌بندی در دو سطح انجام گرفت. برای پایایی نیز دوباره هر مفهوم به صورت مستقل توسط فرد مسلط به مهارت تحلیل محتوا و آشنا با مفاهیم اسلامی مورد طبقه‌بندی دوباره قرار گرفت و در مواردی که اختلاف مشاهده شد، بحث مستقل برای رسیدن به توافق صورت گرفت.

مرحله سوم: پژوهشگر، مفاهیم طبقه‌بندی شده قبلی را بر اساس محتوا و مرتبط بودن با هر شغل به یک طبقه شغلی اختصاص داد (جدول ۱ تا ۲۱). برای پایایی نیز دوباره هر مفهوم به صورت مستقل توسط فرد مسلط به مهارت تحلیل محتوا و آشنا با مفاهیم اسلامی، مورد طبقه‌بندی دوباره قرار گرفت و در مواردی که اختلاف مشاهده شد، بحث مستقل برای رسیدن به توافق صورت

گرفت.

مرحله چهارم: به منظور تعیین اعتبار منشور از نسبت اعتبار محتوا (CVR)^۱ استفاده خواهد شد. به این منظور هر طبقه یا موضوع به شش نفر کارشناس آگاه در زمینه مفاهیم سازمانی و اسلامی ارائه خواهد شد و اگر بیش از ۵۰ درصد کارشناسان (بونیمی کامپوس و دو پرادو^۲، ۲۰۱۲) این موضوع را به عنوان مفهوم مرتبط با آداب اخلاقی و حقوقی مشاغل تأیید کنند در نتیجه اعتبار به دست می‌آید. برای سنجش پایایی نیز از ضریب توافق کاپای کوهن^۳ استفاده خواهد شد. به این منظور، هر مفهوم در اختیار سه نفر کارشناس آگاه در زمینه مفاهیم سازمانی و اسلامی ارائه، و از آنها در مورد متعلق بودن مفاهیم به طبقات یا موضوعات و متعلق بودن موضوعات به مشاغل سؤال خواهد شد.

یافته‌های پژوهش

به منظور دستیابی به پاسخ سؤال اول، مراحل اول (شناسایی مفهوم)، دوم (طبقه‌بندی مفاهیم مانند طبقه‌بندی عامل توجه به اهمیت کار به عنوان یک عامل فرعی اهمیت و فضیلت کار) و سوم (تخصیص مفاهیم طبقه‌بندی شده متناسب با هر شغل مانند تخصیص عامل اهمیت و فضیلت کار به عنوان یک عامل مهم در عموم مشاغل) ارائه شده در بخش روش پژوهش، انجام، و منشور عمومی برای عموم مشاغل تدوین شد (جدول ۱)، به این ترتیب براساس جدول ۱، منشور عمومی مشاغل حاوی هشت مؤلفه اصلی است که عبارت است از: اهمیت و فضیلت کار، آداب کار، کسب حلال، زمان کار، آداب همکار، بهره‌ور ساختن مال، ویژگی حاکمان و کارگزاران و وظیفه حاکمان و کارگزاران. البته هر کدام از این مؤلفه‌های اصلی حاوی مؤلفه‌های فرعی است که در جدول ۱ ارائه شده است.

---

1 - Content validity Ratio (CVR)
 2 - Bonini Campos & Do Prado
 3 - Cohen's Kappa coefficient

جدول ۱: منشور عمومی اخلاقی - حقوقی مشاغل

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم	
اهمیت و فضیلت کار	توجه به اهمیت کار	گروهی از اصحاب رسول خدا(ص) با برداشتنی نادرست از آیه «هر کس از خدا پروا کند برایش رهایی قرار دهد و از جایی که گمان نمی‌برد روزیش دهد» ^(۱) از کار دست کشیده به عبادت و دعا پرداختند. چون این خبر به پیامبر(ص) رسید آن حضرت فرمود من دشمن دارم کسی را که دهانش را به دعا بگشاید و بگوید روزیم ده، ولی کار و کسب را رها کند. ^(۲)
	توجه به فضیلت کار کردن	رسول خدا(ص) کسی که بر اثر خستگی از کار و تلاش به خواب رود آمرزیده شود. ^(۳) ؛ نیز می‌فرماید کسی که برای کسب روزی خود و خانواده‌اش مسافرت کند، روز قیامت در سایه عرش خداست. ^(۴)
	پرهیز از تنبلی	امیرمؤمنان(ع) اگر کار، سخت و توانفرساست، بیکاری دائمی هم فسادآور است. ^(۵) امام کاظم(ع) خدا بنده پر خواب بیکار را دشمن می‌دارد. ^(۶)
	پیامد ترک تجارت (بیکاری)	امام صادق(ع) ترک تجارت، کاهنده خیرد است. ^(۷)
آثار کار	میان‌روی یا معیشت معتدلانه	امام صادق(ع) در طلب روزی نه چنان کُند باش که عمر را تباه کنی و نه چنان حریص باش که به دنیا اطمینان کنی؛ بلکه در زندگی عقیف و معتدل باش ^(۸) ؛ زیرا به فرموده رسول خدا(ص) هر کس در معیشت میان‌روی کند خدا او را روزی بخشد و هر کس اسراف کند، خدا او را محروم گرداند. ^(۹)
	اهمیت کسب حلال	رسول خدا(ص) کسب حلال بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است. ^(۱۰)
کسب حلال	توجه به فضیلت کسب حلال	امام صادق(ع): هرگاه مرد برای رفع تنگدستی و تأمین هزینه خود و خانواده‌اش کار کند و در پی حرام نباشد مانند مجاهد در راه خداست. ^(۱۱)
	توجه به کسب‌های حلال	رسول خدا (ص) بهترین کسب‌ها، کسب دست‌کارگر است؛ اگر درست و خیرخواهانه باشد. ^(۱۲)
	شرایط کسب حلال	رسول خدا(ص) هر کس (در داد و ستد) چهار چیز را رعایت کند، کسبش پاک باشد: هنگام خرید عیب نگذارد؛ هنگام فروش نستاند؛ فریب ندهد و در میان داد و ستد سوگند یاد نکند. ^(۱۳)
	توجه به آثار کسب حلال	رسول خدا(ص) کسی که در پی کسب حلال باشد تا آبرویش را حفظ کند و به دیگران نیازی نداشته باشد، روز قیامت در حالی می‌آید که چهره‌اش بسان ماه شب چهاردهم می‌درخشد. ^(۱۴)
	توجه به اثر آلودن کسب حلال	رسول خدا(ص) کسی که از راه حلال بر مالش بیفزاید تا با آن فخر فروشد در قیامت خدا را در حالی دیدار می‌کند که از او خشمگین است. ^(۱۵)
	توجه به کسب یا درآمد‌های حرام	رسول خدا(ص) بدترین کسب، رباخواری است. ^(۱۶)
	توجه به آثار درآمد فاسد	امام صادق(ع) روزی هر کس از جانب خدا قسمت شده است (و مقدار معینی دارد)، پس آن که روزی خود را از راه حرام به دست می‌آورد، هم مؤاخذه می‌شود و هم از حساب او کسر می‌گردد. ^(۱۷)

ادامه جدول ۱: منشور عمومی اخلاقی - حقوقی مشاغل

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
زمان انجام کار	کراهت کار در برخی از روزها بر اساس روایتی سفارش شده که کسب و کار را در روز عاشورا تعطیل کنید ^(۱۸) . امام صادق(ع) سفر و کار برای تأمین نیازها در روز جمعه کراهت دارد و کراهتش به سبب نماز (جمعه) است ولی بعد از نماز جایز است ^(۱۹) .
	تنظیم ساعات روز امام کاظم(ع) بکوشید شبانه روز خود را در چهار بخش تنظیم کنید: بخشی برای مناجات با خدا، بخشی برای تأمین هزینه زندگی، بخشی برای همسپینی با برادران و دوستان مورد اعتمادی که با صفای باطن در عیب‌زدایی شما سهم دارند و بخشی نیز برای لذت‌جویی از حلال ^(۲۰) .
	سحرخیزی امیرمؤمنان(ع) صبح زود در پی روزی رفتن، روزی را افزون می‌کند ^(۲۱) ؛ نیز می‌فرماید: هیچ سحرخیزی در راه خدا برتر از سحرخیزی برای تأمین معاش فرزندان و خانواده نیست ^(۲۲) .
	استفاده از فرصت جوانی امیرمؤمنان(ع) جوانی که اهل تن‌پروری باشد و در دوران سلامتی، سرمایه‌ای مهیا نکند و در اولین فرصتهای زندگی و نیرومندی درس عبرتی نگیرد و درخشنده‌ترین دوران عمر را به رایگان از کف بدهد، آیا می‌تواند در پیری جز شکستگی و ذلت، انتظاری داشته باشد؟ ^(۲۳)
	ادب تعامل با همکار بر اساس روایتی، شریک پیامبر پیش از نبوت، شخصی به نام ابوالسائب بود که پس از اسلام هرگاه از وی یاد می‌شد آن حضرت می‌فرمود ابوالسائب چه شریک خوبی بود؛ نه خشمگین می‌شد (لجاجت نمی‌کرد) و نه جدال و خصومت می‌کرد ^(۲۴) .
توجه به پاداش نیکی به همکار	حق همکار امام سجاده(ع) حق شریک و همکار این است که او را نغریبی و به او خیانت نکنی و بر ضد او حيله به کار نبری و در کار او از خدا پروا کنی ^(۲۵) .
	توجه به پاداش نیکی به همکار رسول خدا(ص) رحمت خدا بر کسی که شریک و همکارش را بر نیکبهاش کمک کند ^(۲۶) .
	تولید یا بهره‌ور ساختن مال زاره از امام صادق(ع) نقل می‌کند انسان از خود چیزی دردناکتر از مال صامت (پول نقد یا طلا و نقره) برجای نگذاشت. راوی پرسید پس چه کند؟ فرمود آن را در تولید باغ و مزرعه یا خانه به کار گیرد ^(۲۷) .
توجه به هدف تولید	مردی به امام صادق(ع) عرض کرد به خدا سوگند ما در پی دنیا هستیم و دستیابی به آن را دوست داریم. آن حضرت فرمودند می‌خواهی با آن چه کنی؟ گفت می‌خواهم زندگی خود و خانواده‌ام را تأمین و صلح رحم کنم و صدقه دهم و حج و عمره بگزارم. امام(ع) فرمودند این دنیاطلبی نیست؛ این آخرت‌طلبی است ^(۲۸) .
	اهمیت عدالت محوری رسول خدا(ص) یک لحظه امام عادل از عبادت هفتاد سال برتر است ^(۲۹) .
توجه به آثار عدالت	امام صادق(ع) هر کس متولی امور مردم باشد و عدالت پیشه کند... بر خدا است او را در روز قیامت از هراس و عذاب ایمن کند و وی را به بهشت در آورد ^(۳۰) .
	توجه به کیفر ترک عدالت امام صادق(ع) ولایت ما جز با عمل به دست نمی‌آید و به راستی شدیدترین حسرت در روز قیامت از آن مردی است که از عدالت سخن بگوید ولی در عمل بر خلاف آن رفتار کند ^(۳۱) .

ادامه جدول ۱: منشور عمومی اخلاقی - حقوقی مشاغل

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
ویژگی حاکمان و کارگزاران	مسئولیت‌پذیری رسول خدا(ص) آگاه باشید همه شما در برابر تعهدات خود، نگهبان و مسئولید؛ پس حاکم و کارگزار در مقابل مسئولیتی که بر عهده دارد در برابر مردم مسئول و متعهد است (۳۲).
	مهربانی با مردم امام سجاد(ع) حاکم باید همانند پدری مهربان برای مردم باشد (۳۳).
	ساده زیستی امیرمؤمنان(ع) در بخشی از نامه خویش به عثمان بن حنیف فرماندار بصره چنین می‌نگارد پیشوای شما (علی بن ابی‌طالب) از دنیا به دو لباس کهنه و از خوراک به دو قرص نان بسنده کرده است. آگاه باشید که شما هرگز توان آن را ندارید ولی با زهد، پارسایی و تلاش و پاکی و استواری مرا یاری کنید. به خدا سوگند، من از دنیای شما طلا و نقره‌ای نیندوخته و از غنایم و ثروت‌های آن ذخیره نکرده و برای این لباس کهنه‌ام، بدلی آماده نساختم‌ام و از زمین آن یک وجب به خود اختصاص نداده و از این دنیا جز خوراک ناچیز بهره‌ای نبرده‌ام (۳۴).
	خیرخواهی برای مردم امیرمؤمنان(ع) ای مردم برآستی من بر شما حقی دارم و شما نیز بر من حقی دارید؛ اما حق شما بر من این است که خیرخواه شما باشم (۳۵).
	بخشندگی امیرمؤمنان(ع) برترین حاکمان کسانی هستند که سه ویژگی به آنها داده شده باشد: مهربانی، بخشش و عدالت (۳۶).
ویژگی حاکمان و کارگزاران	دقت در گزینش کارمندان امیرمؤمنان(ع) در استخدام کارمندان و کارگزاران نظر کن. آنها را با آزمون به کار بگیر و دلبخواهی و بی‌ضابطه استخدامشان نکن؛ زیرا این دو روش، مجموعه‌ای از خیانت و ظلم را به همراه دارد (۳۷).
	تعیین مزد و پرداخت بموقع رسول خدا(ص) هرگاه خواستید کارگری را به کار بگیرید مزدش را به او بگویید (۳۸)؛ نیز فرمودند دستمزد کارگر را پیش از خشکیدن عرق او بپردازید (۳۹).
	اهمیت قائل شدن برای کارگر رسول خدا(ص) پاکیزه‌ترین درآمد کار با دست است (۴۰).
	توجه به آثار ظلم به کارگر رسول خدا(ص) لعنت خدا و فرشتگان و همه مردم بر کسی باد که مزد کارگری را نپردازد. خدا در روز قیامت از او هیچ معادلی را نمی‌پذیرد (۴۱).
	دانش‌افزایی امیرمؤمنان(ع) بر حاکم اسلامی است که حدود اسلام و ایمان را به مردمی که ولایت او را پذیرفته‌اند بیاموزد (۴۲).
	امیدبخشی و تحیرزدایی امیرمؤمنان(ع) خدا با فرستادن پیامبر به عنوان حاکم و راهبر امت اسلامی، مردم را از جهالت، گمراهی و سرگردانی رهانید (۴۳).
	در دسترس مردم بودن امام صادق(ع) هر کس کاری از کارهای مردم را بر عهده گیرد و عدالت پیشه کند و در خود را بر روی مردم بگشاید و موانع بین خود و آنها را از میان بردارد و خدمت به مردم را ملاک کار و نظر قرار دهد، خدا را سزاست که او را در روز قیامت از هراس خطر آتش دوزخ امان دهد و به بهشت در آورد (۴۴).
	تزکیه نفس و تهذیب امیرمؤمنان(ع) کسی که رهبری مردم را می‌پذیرد باید پیش از اینکه به تعلیم و تربیت دیگران بپردازد به تربیت خود همت گمارد و باید تربیت عملی او پیش از تربیت زبانی او باشد. کسی که معلم و مربی خویش باشد به احترام و تکریم سزاوار است از کسی که معلم و مربی دیگران است (۴۵).

ادامه جدول ۱: منشور عمومی اخلاقی - حقوقی مشاغل

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
دسته‌بندی طبقه حاکمان و کارگزاران	حفظ اسرار مردم امیرمؤمنان(ع) خطاب به مالک باید دورترین مردم از تو و مبعوضترین آنان نزد تو کسانی باشند که در پی عیوب مردم هستند. طبیعی است که در مردم عیوبی هست و حاکم باید بیش از دیگران در پوشش آن بکوشد؛ پس در پی عیوب مخفی مردم نباش. تو تنها وظیفه داری عیوبی را که برایت آشکار شده، تطهیر نمایی و خدا خود درباره عیوبی که بر تو آشکار نشده، داوری خواهد کرد. تا می‌توانی عیب و راز دیگران را بپوشان تا خدا راز تو را از مردم بپوشاند (۴۶).
	چشم‌پوشی از خطا امیرمؤمنان(ع) خطاب به مالک به همان اندازه که دوست داری خدا در حق تو عفو و گذشت داشته باشد از عفو و گذشت خود به مردم ببخش (۴۷).
	حراست از مرزها امیر مؤمنان(ع) برای حاکم سزاوار نیست در حفظ مرزها کوتاهی کند (۴۸).
	حمایت از محروم امیرمؤمنان(ع) خدا از حاکم اسلامی پیمان گرفته است که در برابر پرخوری ستمگران و گرسنگی مظلومان سکوت نکند (۴۹).
	عدم اعتنا به سخن چینان امیرمؤمنان(ع) خطاب به مالک در تصدیق سخن چینان و چاپلوسان هرگز شتاب مکن؛ زیرا آنان حيله‌گر و فریبکارند؛ هر چند خود را همانند خیرخواهان جلوه می‌دهند (۵۰).
	برهیز از ظلم، دروغ و خیانت رسول خدا(ص) هر کس رهبری مردم را برعهده بگیرد و به آنان خیانت کند، خدا بهشت را بر او حرام می‌کند (۵۱). امام صادق(ع) خدا حاکمان ظالم را به سبب ستمگری ناپود می‌کند (۵۲). امام رضا(ع) هرگاه حاکمان دروغ بگویند باران نمی‌بارد و هرگاه سلطان ستم کند دولت، سست و بی‌اعتبار می‌گردد (۵۳).
	محبت به مردم امیرمؤمنان(ع) خطاب به مالک ... از اعماق دلت نسبت به مردم احساس رحمت داشته باش و به آنها محبت کن و لطف را از آنان دریغ مدار. برای آنان همچون گرگی درنده مباش که خوردنشان را غنیمت شماری؛ زیرا مردم دو دسته‌اند یا برادران دینی توآند یا غیرمسلمان و همانند تو انسانند (و هر دو گروه سزاوار بهره‌برداری از عدل و صیانت از ظلمند) (۵۴).
	دقت در مصرف بیت‌المال امیرمؤمنان(ع) به فرمانداران خود نوشت که نوک قلمهای خود را باریک کنند و از فاصله سطرها بکاهند و جملات غیرلازم را حذف کنند و اصل مطلب را با عبارتی کوتاه بنویسند و از قلم‌فرسایی بپرهیزند؛ زیرا بودجه مسلمانان، زیان رساندن را برنمی‌تابد (۵۵).
	توجه به آثار تصرف بیهوده در بیت‌المال رسول خدا(ص) پنج گروه مورد لعن من و هر پیامبر مستجاب‌الدعوه‌اند: کسی که بر کتاب خدا بیفزاید؛ آن که سنت مرا ترک کند؛ کسی که قدر الهی را تکذیب کند؛ آن که حلال شمرد از عترت من چیزی را که خدا حرام کرده است و کسی که اموال عمومی را به خود اختصاص دهد و آن را برای خویش حلال شمرد (۵۶).

به منظور دستیابی به پاسخ سؤال دوم نیز مراحل اول (شناسایی مفهوم)، دوم (طبقه‌بندی مفاهیم) مانند طبقه‌بندی عامل توجه به اهمیت آموزش دیگران به عنوان یک عامل فرعی فضیلت تعلیم) و

سوم (تخصیص مفاهیم طبقه‌بندی شده متناسب با هر شغل مانند تخصیص عامل فضیلت تعلیم به عنوان یک عامل مهم در شغل معلمی) ارائه شده در بخش روش پژوهش، انجام، و منشور اختصاصی بیست شغل تدوین شد (جدول ۲ تا ۲۱)؛ به این ترتیب براساس جدول ۲ تا ۲۱، این بیست شغل به ترتیب عبارت است از: معلم یا استاد، مربی کودکان، مربی جوانان، شاغل در مراکز سالمندان، مشاور، مشاغل درمانی (پزشک و پرستار)، شاغل در سازمان ایتم، امدادگر، شاغل در مراکز معلولان جسمی و ذهنی، شاغل در سازمان زندان، کشاورز، باغبان، دامدار، تاجر، بنا یا معمار، صنعتگر، کارگر، شاغل در سازمان آب، راهدار و مرزدار. البته هر کدام از این مشاغل حاوی عوامل اصلی و فرعی است که در جدول ۲ تا ۲۱ ارائه شده است.

جدول ۲: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی معلم یا استاد

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
توجه به اهمیت آموزش به دیگران	رسول خدا(ص) بهترین صدقه این است که مرد، دانشی را بداند و آن را به برادرش یاد دهد ^(۵۷) . امام باقر(ع) زکات دانش این است که آن را به بندگان خدا بیاموزی ^(۵۸) .
توجه به ارزش عالم	رسول خدا(ص) برتری عالم از عابد همچون برتری ماه شب چهاردهم بر دیگر ستارگان است ^(۵۹) . در سخنی دیگر نیز فرمودند از جبرئیل پرسیدم آیا عالمان نزد خدا گرامیترند یا شهیدان؟ گفت یک عالم نزد خدا از هزار شهید گرامیتر است؛ زیرا پیروی عالمان از پیامبران است و پیروی شهیدان از عالمان ^(۶۰) .
نگاه به عالم	رسول خدا(ص) نگاه به چهره عالم، عبادت است ^(۶۱) .
توجه به زیارت عالم	رسول خدا(ص) هر کس دوست دارد به آزادشدگان خدا از آتش بنگرد به طالبان علم نگاه کند؛ پس به آن که جانم در دست اوست، سوگند هیچ طالب علمی به خانه عالم (محل تحصیل) آمد و شد نمی‌کند مگر اینکه خدا برای هر قدمش یک سال عبادت می‌نویسد و برای هر قدم او شهری در بهشت بنا می‌کند و چون بر روی زمین راه می‌رود زمین برایش آموزش می‌طلبد و شب و روز او در حالی سپری می‌شود که مورد مغفرت الهی قرار گرفته است و فرشتگان برای آنان شهادت می‌دهند که اینان آزاد شدگان خدا از آتش اند ^(۶۲) .
همنشینی با عالم	رسول خدا(ص) هیچ مؤمنی لحظه‌ای نزد عالم ننشسته است مگر اینکه خدایش به وی ندا کند در کنار دوست من نشستی. به عزت و جلالم سوگند تو را در بهشت با وی همنشین می‌کنم و پروایی ندارم ^(۶۳) .
بدعت‌ستیزی عالم	رسول خدا(ص) عالم بر عابد هفتاد درجه برتری دارد که فاصله میان هر دو درجه، هفتاد سال دویدن اسب است. راز این فضیلت آن است که چون شیطان بدعت را در میان مردم می‌گذارد، تنها عالم است که آن را می‌شناسد و آن را می‌زداید (دیگران را هم بیدار می‌کند تا از آن دوری جویند)؛ ولی عابد به عبادت خود می‌پردازد (و به نجات گمراه‌شدگان توجهی ندارد) ^(۶۴) .

ادامه جدول ۲: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی معلم یا استاد

موضوع یا طبقه		نمونه مفاهیم
آموزش علوم مورد نیاز	توجه به نشانه عالم	امیرمؤمنان(ع) ای جوینده علم، عالم سه نشانه دارد: علم، حلم و سکوت؛ اما در مقابل، فرد متظاهر به علم با برتر از خود به ناروا نزاع، و به فروتر از خود به چیرگی ستم می‌کند و حامی ستمگران است (۶۵).
	آموزش علوم دینی	امام رضا(ع) خدا رحمت کند بنده‌ای را که امر ما را زنده بدارد. راوی پرسید چگونه امر شما را زنده کند؟ فرمودند علوم ما را فراگیرد و به مردم بیاموزد؛ زیرا مردم اگر زیباییهای کلام ما را بدانند از ما پیروی می‌کنند (۶۶).
	آموزش عقاید	رسول خدا(ص) نخستین کلمه‌ای که به زبان کودکان می‌آورد، کلمه لا اله الا الله (یعنی توحید) باشد (۶۷).
	آموزش قرآن	امام باقر(ع) امیرمؤمنان(ع) به فرزندانش فرمان می‌داد تا قرآن بخوانند (۶۸).
	آموزش حدیث	امام باقر(ع) در یادگیری (علوم دینی) بر یکدیگر پیشی گیرید. به خدا سوگند هر آینه یک حدیث که در حلال و حرام از شخص راستگویی فراگیرید از دنیا و طلا و نقره آن بهتر است (۶۹).
	آموزش حرفه	امیرمؤمنان(ع) اشتغال به حرفه‌ای همراه با عفت نفس از ثروت همراه با ناپاکی بهتر است (۷۰).
	آموزش فقه و واجبات	مردی به امیرمؤمنان(ع) عرض کرد می‌خواهم تجارت کنم. آن حضرت فرمودند آیا دانش دین (فقه) آموخته‌ای؟ عرض کرد بعد می‌آموزم. فرمودند وای بر تو نخست فقه بیاموز آن‌گاه تجارت کن؛ زیرا کسی که خرید و فروش کند ولی از (مسائل) حلال و حرام نپرسد در گرداب ربا می‌افتد (۷۱).
	آموزش شعر دینی	امام صادق(ع) امیرمؤمنان(ع) خوش داشت که شعر ابوطالب(ع) روایت و تدوین شود و می‌فرمود آن را فرا بگیرد و به فرزندان بیاموزد؛ چرا که او (ابوطالب) بر دین خدا بود و در آن دانش بسیاری داشت (۷۲).
	آموزش مهارت	رسول خدا(ص) به فرزندان تیراندازی بیاموزید (۷۳)؛ نیز می‌فرمایند به فرزندان شنا بیاموزید (۷۴).
	آداب تعلیم	یکسان‌نگری در تعلیم
آسان‌آموزی		رسول خدا(ص) خدای متعال مرا آموزگار آسانگیر مبعوث فرموده است (۷۶).
نداشتن انتظار پاداش		رسول خدا(ص) آموزش علم به دیگران برای رضای خدا حسنه است (۷۷).
نداشتن کینه و آزاررسانی		رسول خدا(ص) هر کس جوینده دانش را دشمن بدارد همانا با پیامبران دشمنی ورزیده و کبفرش دوزخ است (۷۸).
یاری‌رسانی		رسول خدا(ص) هر کس طالب علم را یاری کند، دوستدار پیامبران و با آنان است (۷۹).
تکریم		رسول خدا(ص) هر کس طالب علم را گرامی بدارد، مرا گرامی داشته است و هر کس مرا گرامی بدارد خدا را گرامی داشته است و آن که خدا را گرامی بدارد، پاداش او بهشت است (۸۰).

جدول ۳: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی مربی کودکان

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
حق کودک	امام سجاد(ع) حق خردسال این است در آموزش او مهربان باشی و از او در گذری و عیبش را بپوشانی و با وی مدارا و یاریش کنی ^(۸۱) .
مهرورزی به کودکان	رسول خدا(ص) کودکان را دوست بدارید و به آنان مهربانی کنید ^(۸۲) .
سلام به کودکان	رسول خدا(ص) تا زنده هستم پنج سنت را رها نخواهم کرد تا پس از من سنت شود که یکی از آنها سلام به کودکان است ^(۸۳) .
بازی با کودکان	رسول خدا(ص) هر کس نزد او کودکی هست با وی کودکانه رفتار کند ^(۸۴) .
توجه به پاداش شاد کردن کودکان	رسول خدا(ص) در بهشت خانه‌ای است که به آن خانه شادی می‌گویند؛ به آن در نمی‌آید مگر آن که کودکان را شاد کند ^(۸۵) .
توجه به پاداش دین‌آموزی به کودک	رسول خدا(ص) هر کس کودکی را تربیت کند تا «لا اله الا الله» بگوید، خدا از وی حساب نمی‌کشد ^(۸۶) .
تحمل سختی معاشرت با کودک	رسول خدا(ص) این گونه بود که کودکان را نزد وی می‌آوردند و ایشان برای آنان دعا می‌کرد. کودکی را نزدش آوردند و در دامن آن حضرت ادرار کرد. رسول خدا(ص) فرمودند بر آن آب بریزید (یعنی بدون اینکه ناراحت شود یا به سرپرست کودک چیزی بگوید فرمودند آن را پاک کنید) ^(۸۷) .

جدول ۴: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی شاغل در مراکز سالمندان

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
توجه به جایگاه سالمندان	رسول خدا(ص) کهنسال در میان خاندانش همانند پیامبر در میان امت خویش است ^(۸۸) .
حرمت نهادن به پیران	امیرمؤمنان(ع) در وصیت خود به امام حسن(ع) با خردسالان خانواده‌ات مهربان باش و پیرانشان را بزرگ شمار ^(۸۹) .
توجه به پاداش بزرگداشت پیران	رسول خدا(ص) هر کس برتری پیر را به دلیل سنش بشناسد و او را احترام کند، خدا وی را از هراس روز قیامت در امان می‌دارد ^(۹۰) .
توجه به کیفر اهانت به مؤمن سپیده موی	امام صادق(ع) هر کس مؤمن ریش سفیدی را سبک شمارد خدا کسی را به سوی او می‌فرستد تا پیش از مردنش وی را سبک کند ^(۹۱) .

جدول ۵: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی مربی جوانان

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
اهمیت جایگاه جوان	امام صادق(ع) خطاب به ابوجعفر أحول پس از بازگشت وی از بصره استقبال مردم را از امر امامت و پذیرش آن، چگونه یافتی؟ گفت به خدا سوگند آنان اندک هستند. آنچه خواستند کردند... امام فرمودند به جوانان بپرداز؛ زیرا آنان به سوی هر کار خیری شتابنده‌تر هستند ^(۹۲) .
تشویق جوان به ازدواج	رسول خدا(ص) فرمود ای گروه جوانان بر شما باد همسر گزیدن ^(۹۳) .
مشورت با جوان	امیرمؤمنان(ع) هرگاه در امری که برایت پیش آمده نیازمند مشورت بودی ابتدا با جوانان مشورت کن؛ زیرا آنان تیزهوشترند و سریعتر حدس می‌زنند؛ سپس آن را به اندیشه پیران و بزرگان واگذار تا فرجام آن را شناسایی و انتخاب نیکو کنند؛ زیرا تجربه آنان بیشتر است ^(۹۴) .
پیشگیری از تهاجم فرهنگی به جوان	امیرمؤمنان(ع) خطاب به فرزندش امام حسن(ع) همانا قلب جوان همانند سرزمین خالی است؛ آنچه در آن بکارند می‌پذیرد و من پیش از اینکه دلت سخت شود به ادب تو مبادرت ورزیدم ^(۹۵) . امام صادق(ع) جوانان را پیش از اینکه گروه‌های منحرف بر شما در این کار سبقت گیرند با حدیث آشنا کنید ^(۹۶) .
جدل‌آموزی جوان	امیرمؤمنان(ع) به جوانان فرمان دهید تا فن مناظره بیاموزند ^(۹۷) .
اهمیت دادن به آراستگی جوان	امام باقر(ع) علی(ع) با غلامش قنبر به بازار رفت و از فروشنده دو پیراهن به ارزش پنج درهم خواست. فروشنده گفت دو عدد پیراهن دارم؛ یکی به ارزش سه درهم و دیگری به ارزش دو درهم. حضرت علی(ع) فرمودند هر دو را بیاور؛ سپس فرمود ای قنبر، تو پیراهن سه درهمی را بگیری. قنبر گفت ای امیرمؤمنان، شما از من به آن سزاوارتری؛ چون بر منبر می‌روی و با مردم سخن می‌گویی. امام فرمودند ای قنبر، تو جوان هستی و خواسته جوانی داری و من از خدایم حیا می‌کنم که خود را بر تو مقدم بدارم... ^(۹۸) .
راهکاری برای تربیت جوان	امیرمؤمنان(ع) هرگاه جوانی را سرزنش می‌کنی راهی برای وی به منظور برونرفت از خطایش واگذار تا به ستیزه‌جویی و ادا نشود ^(۹۹) .
تنبیه جوان برای دانش	امام باقر و امام صادق(ع) اگر جوانی از جوانان شیعه را ببایم که به دین‌شناسی نمی‌پردازد در تأدیب وی می‌کوشم ^(۱۰۰) .

جدول ۶: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی مشاور

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
اهمیت قائل شدن برای مشورت	امیرمؤمنان(ع) هیچ پشتیبان و تکیه‌گاهی همچون مشورت نیست ^(۱۰۱) . مشورت اندیشه‌های صحیح دیگران را برایت به ارمغان می‌آورد و تو را هدایت می‌کند ^(۱۰۲) .
وظیفه مشاور	امام سجاده(ع) حق مشورت‌خواه این است که اگر عقیده و نظری داری از او دریغ نداری و اگر درباره محور مشورت چیزی نمی‌دانی او را به دانایی راهنمایی کنی ^(۱۰۳) .
ویژگیهای مشاور	امیرمؤمنان(ع) خطاب به مالک با سه گروه مشورت نکن؛ بخیلی که تو را از فضل و بخشش باز می‌دارد و از فقر و نیاز می‌ترساند و ترسوایی که گامهای تو را از اقدام سست می‌کند و حریصی که به ناروا حرص و آز را در نگاه تو می‌آراید ^(۱۰۴) .

جدول ۷: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی مشاغل درمانی (پزشک یا پرستار)

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
ادب عیادت	امام صادق(ع) هرگاه به عیادت بیمار رفتید از وی بخواهید تا برایتان دعا کند؛ زیرا دعای او (در اجابت) همانند دعای فرشتگان است ^(۱۰۵) . رسول خدا(ص) از آداب عیادت مریض این است که هرگاه بر او وارد شدی دست خود را بر سرش بگذاری و بگویی چگونه شب و روز را گذرانیدی... ^(۱۰۶) .
توجه به پاداش پرستاری و عیادت از بیمار	رسول خدا(ص) هرکس یک شبانه‌روز از بیماری مراقبت کند، خدا او را با ابراهیم خلیل(ع) برانگیزد؛ آن گاه از صراط همچون برق جهنده تابان بگذرد ^(۱۰۷) . امام باقر(ع) هر کس برای خدا از بیماری عیادت کند، آن بیمار چیزی برای عیادت‌کننده نمی‌طلبد جز اینکه خدا برایش برآورده کند ^(۱۰۸) .
توجه به پاداش تأمین نیاز بیمار	رسول خدا(ص) کسی که در جهت تأمین نیاز بیماری بکوشد، برآورده شود یا نشود از گناهانش بسان روزی که از مادر متولد شده بیرون آید ^(۱۰۹) .
نهی از آزار بیمار	امام صادق(ع) به مبتلایان (به بیماری و گرفتاری) خیره نشوید؛ چون موجب اندوهشان می‌شود ^(۱۱۰) .
کراهت کار در برخی از روزها	امام صادق(ع) حجامت در پایان روز دوشنبه درد را از بدن به خوبی بیرون می‌کشد ^(۱۱۱) . هم‌چنین ایشان از پدرانش از امیرمؤمنان(ع) روایت کرده است که روز چهارشنبه از حجامت و نوره کشیدن پرهیزید؛ زیرا چهارشنبه همواره (استعداد) نحس و ناخوشایندی دارد ^(۱۱۲) ؛ ولی حجامت در پایان روز چهارشنبه زیانی ندارد. حدیقه بن منصور می‌گوید روز چهارشنبه بعد از عصر، امام صادق(ع) را دیدم که حجامت می‌کرد ^(۱۱۳) .
پرهیز از درمان با حرام	امام صادق(ع) در پاسخ کسی که پرسید آیا می‌توان از شراب کشمش در دارو بهره برد؟ فرمودند برای کسی سزاوار (جایز) نیست که از حرام شفا طلبد ^(۱۱۴) .

جدول ۸: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی شاغل در سازمان ایتم

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
اهمیت یتیم‌نوازی	رسول خدا(ص) خدا بر نیکی به یتیمان به سبب جدایی آنان از پدرانشان ترغیب فرمود؛ پس هر کس از آنان حفاظت کند خدا از وی حفاظت می‌کند ^(۱۱۵) . امیرمؤمنان(ع) خدا را، خدا را درباره یتیمان در نظر داشته باشید تا مبادا دهانشان از غذایان محروم شود و در حضور شما تباه شوند ^(۱۱۶) .
تربیت یتیم	امیرمؤمنان(ع) یتیم را همانند کودک خود به ادب و دار ^(۱۱۷) .
سرپناه برای یتیم	امام باقر(ع) چهار چیز در هر کس باشد خداوند متعال برای او خانه‌ای در بهشت بنا می‌کند؛ کسی که به یتیمی پناه دهد؛ به ضعیفی رحم کند؛ با پدر و مادرش مهربان باشد و با برده خود مدارا کند ^(۱۱۸) .
توجه به آثار یتیم‌نوازی	رسول خدا(ص) با یتیمان مردم مهربانی کنید تا با یتیمان شما مهربانی شود ^(۱۱۹) ؛ هم‌چنین فرمودند ای علی، هرکس از روی رحمت دستش را بر سر یتیمی بکشد، خدای عزیز در برابر هر تار مویش در قیامت نوری به وی عطا کند ^(۱۲۰) .
توجه به کیفر یتیم‌آزاری	رسول خدا(ص) چون به معراج برده شدم، گروهی را دیدم که آتش در شکمشان ریخته می‌شد و از پشت آنان خارج می‌شد. پرسیدم ای جبرئیل، اینها کیانند؟ فرمود کسانی هستند که از روی ستم، اموال یتیمان را خورده‌اند ^(۱۲۱) .

جدول ۹: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی امدادگر

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
توجه به پاداش کمک	رسول خدا(ص) هر کس خطر سیل یا آتش‌سوزی را از مسلمانان باز دارد بهشت بر او واجب می‌شود ^(۱۲۲) . امیرمؤمنان(ع) هر کس سیل و آتش خطرناک یا دشمن متجاوز ستیزه‌جو را از مسلمانان بازدارد، خدا گنااهش را می‌آمرزد ^(۱۲۳) .

جدول ۱۰: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی شاغل در مراکز معلولین جسمی و ذهنی

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
ذکر مشاهده مبتلایان	امام صادق(ع) هرگاه فردی را مشاهده کردی که به آسیبی مبتلا شده و تو از نعمت الهی (سلامت از آن) برخوردار پس بگو خدایا نه مسخره می‌کنم نه افتخار؛ ولی تو را بر نعمت‌های بزرگت بر من می‌ستایم ^(۱۲۴) .
ادب برخورد با معلولان	رسول خدا(ص) به گرفتاران بلا و جذامیان، خیلی نگاه نکنید که موجب اندوه آنان می‌شود ^(۱۲۵) .
پاداش نیکی به معلولان	رسول خدا(ص) هرکس یکی از نیازهای دنیوی نابینایی را برآورد و در راه آن گامی بردارد تا خدا نیازهایش را تأمین کند، خدا برائت از نفاق و رهایی از آتش را به وی عطا فرماید و هفتاد نیاز دنیوی او را برآورده سازد و پیوسته تا پایان آن کار، رحمت الهی سراسر وجودش را فرا می‌گیرد ^(۱۲۶) .

جدول ۱۱: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی شاغل در سازمان زندان

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
منع حبس بی‌دلیل	امیرمؤمنان(ع) به صرف اتهام نمی‌توان کسی را زندانی کرد مگر متهم به قتل را ^(۱۲۷) .
منع از حبس دراز مدت	امام صادق(ع) پیامبر اکرم(ص) متهم به قتل را تا شش روز زندانی می‌کرد. اگر خویشان مقتول، دلیل و ملاکی می‌آوردند زندانی را نگه می‌داشت و گرنه وی را آزاد می‌کرد ^(۱۲۸) .
ممنوعیت حبس پس از حد	امیرمؤمنان(ع) حبس (محکوم) پس از اجرای حد ستم است ^(۱۲۹) .
منع حبس پس از شناسایی	امیرمؤمنان(ع) حبس پس از شناسایی حق، ظلم است؛ چون پس از آن، زمان اجرا شدن حق است، نه حبس ^(۱۳۰) .
تغییر هوا و مکان در زندان	امیرمؤمنان(ع) به رفاعه فرمان داد تا زندانیان را شبها به صحن بزرگ زندان آورد تا بیاسایند ^(۱۳۱) .
خروج موقت از زندان	امام باقر(ع) امیرمؤمنان(ع) زندانیان فاسق را برای نماز جمعه بیرون می‌برد و دستور می‌داد که آنان را در تنگنا قرار دهند ^(۱۳۲) .

جدول ۱۲: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی کشاورز

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
اهمیت کشاورزی	امام باقر(ع) بهترین کارها کشاورزی است که نیک و بد از حاصل آن می‌خورند. هرگاه نیکان از آن چیزی بخورند و بیاشامند برای کشاورز استغفار می‌کند ^(۱۳۳) .
	امام صادق(ع) خطاب به غلامش مصادف برای خود باغ یا کشتزاری فراهم کن؛ زیرا هرگاه بلا و مصیبتی نازل شود و مرد بداند پشتوانه‌ای دارد که با آن خانواده‌اش تأمین می‌شوند، تحمل گرفتاری و جان کندن برای او آسان می‌گردد ^(۱۳۴) .
اهمیت کشاورز	راوی گوید از امام صادق(ع) درباره کشاورزان پرسیدم. فرمود آنان گنجهای خدا در زمین‌اند و نزد خدا کاری محبوبتر از کشاورزی نیست و خدا همه پیامبران را کشاورز برانگیخت؛ جز ادریس(س) که او خیاط بود ^(۱۳۵) .
آداب کشاورزی	رسول خدا(ص) خطاب به علی(ع) چهار چیز، تباه است: خوردن پس از سیری، افروختن چراغ در شب مهتابی، کشت در شوره زار و نیکی به آن که اهلیت ندارد ^(۱۳۶) .
	امام صادق(ع) شبانه میوه مچین و درو مکن. هنگام برداشت محصول، مشت مشت ببخش و شبانه بذر مپاش؛ زیرا در بذرپاشی نیز نباید بخشش را فراموش کنی ^(۱۳۷) .
	امام صادق(ع) در زراعت دو حق است: حقی که از تو می‌ستانند، حقی که تو خود می‌پردازی. راوی پرسید چه حقی ستانده می‌شود و چه حقی را باید بردازم؟ فرمود اما حقی که ستانده می‌شود همان یک دهم و یک بیستم (زکات) است و حقی که می‌پردازی همان حقی است که خدا می‌فرماید روز درو کردن، حق زراعت را بپردازید ^(۱۳۸) .
	رسول خدا(ص) برادرم عیسی از شهری می‌گذشت در حالی که میوه‌های باغ آنها آفت‌زده شده بود. مردم نزد او شکوه بردند. او فرمود شما هنگام درختکاری نخست پای نهال خاک می‌ریزید در حالی که باید ابتدا آب بر ریشه‌های نهال بریزید سپس خاک بریزید تا گرم زده نشوند؛ پس آنان نهال‌کاری را به این سبک آغاز کردند و آفت زدایی شد ^(۱۳۹) . امام صادق(ع) هرگاه درخت خرما کسی به نیکی باردار نمی‌شود ماهی‌های ریز خشک شده را بکوبد؛ سپس کمی از آن را بر شکوفه‌های نخل بپاشد و مازاد آن را در کیسه (پارچه)‌ای تمیز نهاده و بر قسمت میانی نخل قرار دهد؛ به اذن الهی به آن سود می‌بخشد ^(۱۴۰) . صالح بن عقبه می‌گوید امام صادق(ع) به من فرمودند زمانی که ثمر نخل در حال رسیدن و به سمت رطب شدن می‌رود، آن را بکار؛ همانند نهالی که من کاشته‌ام به تو ثمر خواهد داد؛ پس چنین کردم و همان گونه رشد کرد ^(۱۴۱) .
	دعا هنگام کشاورزی

جدول ۱۳: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی باغبان

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
اهمیت درختکاری	رسول خدا(ص) هر کس درختی بکارد، خدا به اندازه محصول آن، برایش پاداش می‌نویسد ^(۱۴۳) . امام صادق(ع) از چیزهایی که مؤمن پس از مرگش از آنها بهره‌مند می‌شود، نهالی است که آن را کاشته است ^(۱۴۴) .
قطع نکردن درختان مگر برحسب ضرورت	امیرمؤمنان(ع) از عوامل افزایش عمر، رها کردن آزار دیگران، احترام به پیران، صلح رحم و اینکه از بریدن درخت سبز پرهیز شود مگر برای ضرورت ^(۱۴۵) . امام رضا(ع) قطع درخت (در صورت نیاز) با تبدیل و جایگزینی مانعی ندارد و فرمودند امام کاظم(ع) درخت سداری را قطع کرد و درخت انگوری به جای آن کاشت ^(۱۴۶) .
نگهداری از درختان	رسول خدا(ص) هر کس درخت طلع و سدر (درخت نیازمند به آب) را سیراب کند، گویا انسان مؤمن تشنه را سیراب کرده است ^(۱۴۷) .
اهمیت فضای سبز	امام صادق(ع) نگاه کردن به (جنگل و) سبزه چهره را نورانی و درخشان می‌کند ^(۱۴۸) .
اهمیت گل معطر	امیرمؤمنان(ع) رسول خدا(ص) با دو دستش گل محمدی به من هدیه کرد. چون آن را بویدم فرمود این گل، پس از برگ و گل درخت مورد، بهترین گل بهشتی است ^(۱۴۹) .
زمان درختکاری	امیرمؤمنان(ع) روز یکشنبه روز درختکاری و بناسازی است ^(۱۵۰) .

جدول ۱۴: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی دامدار

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم	
اهمیت دامداری	رسول خدا(ص) بر شماسه که دامداری و کشاورزی کنید؛ چرا که آن دو (بامداد و شامگاه خیر رسانند درآمد و رشد نیکویی دارند) ^(۱۵۱) . امام صادق(ع) خدا هرگز پیامبری را برینگیخت؛ مگر اینکه چوپانی را از او خواست تا بدین وسیله مردم‌داری را به او بیاموزد ^(۱۵۲) .	
	رسول خدا(ص) شترداری مایه عزت و برکت در گوسفند است و نیکی تا روز قیامت به پیشانی اسبان گره خورده است ^(۱۵۳) .	
اداب بهره‌گیری از حیوان	نام خدا هنگام سوار شدن	رسول خدا(ص) کسی که هنگام سوار شدن بر مرکب، نام خدا را ببرد فرشته‌ای با او همراه می‌شود و او را محافظت می‌کند تا پیاده شود. اگر هنگام سوار شدن با نام خدا سوار نشود، شیطانی او را همراهی می‌کند و او را به غنا (آوازه‌خوانی ناروا و معصیت) فرا می‌خواند ^(۱۵۴) .
	دعای سوار شدن	امام صادق(ع) هر یک از «سبحان‌الله»، «الحمد‌الله» و «لا اله الا الله» را هفت بار می‌گفت ^(۱۵۵) .
	توجه به رعایت توان (مدارا کردن)	امام کاظم(ع) هر حیوانی هنگام سوار شدن صاحبش بر آن می‌گوید بار خدا یا او را به من مهربان کن ^(۱۵۶) . امام صادق(ع) نباید بر حیوان بیش از طاقتش بار حمل کرد ^(۱۵۷) .
	ستم و توهین نکردن	امیرمؤمنان(ع) به صورت چارپایان زنید و آنها را نفرین نکنید؛ زیرا خدا بر نفرین‌کننده آنها نفرین می‌کند ^(۱۵۸) . امام صادق(ع) نباید به حیوان دشنام داد ^(۱۵۹) .
	توجه به کیفر ستم	رسول خدا(ص) چون شتری را با جهازش در بند و بسته دید فرمودند صاحبش کجاست. به او بگویند خود را برای محاکمه در قیامت آماده کند ^(۱۶۰) .
	بهره‌گیری نامناسب	رسول خدا(ص) درگیر کردن حیوانات را با هم مکروه دانسته مگر در سگهای شکاری ^(۱۶۱) .

ادامه جدول ۱۴: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی دامدار

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم	
حقوق حیوانات	تغذیه	امام صادق(ع) چون به منزل رسیدی نخستین کارت تهیه آذوقه حیوان باشد (۱۶۲).
	توجه به حیوان ناظر به غذا	رسول خدا(ص) هرگاه هنگام غذا خوردن شماها سگی پیش رویتان باشد به آن غذا بخورانید یا آن را برانید؛ زیرا (همانند آه مظلوم و نفس محروم) دم و نفس بدی دارد (۱۶۳).
	تغذیه حرام و نجس	امام صادق(ع) امیرمؤمنان(ع) از نوشانیدن شراب به جانداران کراهت داشت (۱۶۴). ابویصیر می گوید از امام صادق(ع) پرسیدم می توان به چارپایان مانند گاو و غیر آن، آب و خوراک غیر حلال داد. فرمود آری ولی این کار ناپسند (مکروه) است (۱۶۵).
	تقدم رفع تشنگی بر وضو	امیرمؤمنان(ع) پیامبر وضو می گرفت و گریه ای نزد او آمد. پیامبر(ص) ظرف آب را به سوی حیوان برد و آن حیوان آب نوشید و سپس ایشان وضو گرفت (۱۶۶).
	توجه به پاداش آب دادن	امام باقر(ع) خدای متعالی سیراب کردن تشنگان را دوست دارد و کسی که حیوانی تشنه کام یا جز آن را سیراب کند خدا او را در روزی که سایه ای جز سایه او نیست در سایه عرش خود جای می دهد (۱۶۷).
	توجه به کیفر تشنه نگهداشتن	امام صادق(ع) زنی بدین سبب گرفتار عذاب الهی شد که گریه ای را بست تا از تشنگی جان داد (۱۶۸).
	حق بهداشت	رسول خدا(ص) آغل گوسفندان را پاکیزه نگهدارید و خاک و خاشاک آن را بزداید؛ زیرا آن حیوانی بهداشتی است (۱۶۹).
	توصیه به استراحت	رسول خدا(ص) هرگاه حیوانات را به خدمت گرفتید در استراحتگاهها به آنها فرصت استراحت بدهید و به آنها ستم نکنید (۱۷۰).
	گزینش محل مناسب استراحت	امیرمؤمنان(ع) شتران را در مسیر از جایی که آب و علوفه دارد عبور بده (۱۷۱).
	حق تولید مثل (عقیم نکردن)	امام صادق(ع) پدرش عقیم سازی چارپایان و درگیر کردن آنها با یکدیگر و ایجاد زد و خورد آنها را ناپسند می دانست (۱۷۲).
	حق دوستی	امام سجاده(ع) در واپسین لحظات عمر شریفشان به فرزند عزیزشان امام باقر(ع) فرمودند من با این شتر بیست بار حج گزارده ام و یک بار به آن تازیانه زده ام. وقتی مُرد آن را دفن کن تا درندگان گوشت آن را نخورند.... پس از مرگ آن شتر، امام باقر(ع) آن را به خاک سپرد (۱۷۳).
	احترام قائل شدن	امام صادق(ع) صاحب حیوان نباید برای نشانه گذاری بر چهره حیوان داغ نهد (۱۷۴)؛ ولی نشانه گذاری بر غیر چهره آنها رواست (۱۷۵)؛ نیز می فرماید هر چیزی احترامی دارد و چارپایان هم احترامی دارند و احترام آنها در (سالم و زیبا نگهداشتن) چهره آنهاست (۱۷۶).
	توجه ویژه به حیوان شیرده	امیرمؤمنان(ع) در وصیت به مأمور مالیات میان شتر و نوزادش جدایی نیفکن (۱۷۷)؛ نیز می فرماید همه شیر حیوان را ندوش تا به بچه اش زبانی وارد نشود (۱۷۸).
	توجه به آداب ذبح حیوان	رسول خدا(ص) خدا اهل احسان است و احسان را دوست می دارد؛ پس... هنگام ذبح حیوان با نیک رفتاری ذبح کن (۱۷۹).

ادامه جدول ۱۴: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی دامدار

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
توجه به کيفر رعایت نکردن حقوق حیوان	به گفته جابر انصاری، رسول خدا(ص) فرمودند هیچ صاحب شتر و گاو و گوسفندی نیست که حق آنها را ادا نکرده باشد جز اینکه در روز قیامت او را در دشتی برهوت نگه می‌دارند تا همه سمداران با سمشان و همه شاخداران با شاخشان که هیچ یک در بینشان بی‌شاخ و شاخ شکسته نیست او را پایمال کرده و شاخ بزنند. پرسیدیم: ای رسول خدا(ص) حق این حیوانات چیست. فرمودند: ۱ - نر آنها را برای تکثیر نسل در اختیار دیگران قرار دهد. ۲ - شتر خود را به دیگران عاریه دهد. ۳ - گاو و گوسفند را برای بهره‌برداری از شیر و گوشت و پشم آنها به دیگران بدهد. ۴ - حیوانات شیردار را کنار آب بدو شد (آب کافی به آنها بدهد). ۵ - شتر و مرکب را برای باربری و سواری در راه خدا استفاده کند (نه برای معصیت) (۱۸۰).

جدول ۱۵: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی تاجر

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
اهمیت تجارت	امیرمؤمنان(ع) تجارت کنید تا خدا برکتان دهد. من از رسول خدا(ص) شنیدم که می‌فرمود روزی، ده جزء دارد که نه جزء آن در تجارت است (۱۸۱)؛ نیز می‌فرماید در آمد مردم از پنج راه است: ... یکی از آنها تجارت است (۱۸۲).
توجه به آثار تجارت	رسول خدا(ص) هرگاه به سختی و تنگنای زندگی دچار شدید برای تجارت کردن بیرون روید و خویشتن و خانواده را غمگین نکنید (۱۸۳).
مدارا در تجارت با مؤمن	امام صادق(ع) سود ستاندن مؤمن از مؤمنی ریاست مگر اینکه بیش از صد درهم (کتابه از مبلغ فراوان) بخرد. در این صورت به اندازه خوراک روز خودت از وی سود بگیر یا اگر به قصد تجارت می‌خرد از آنها سود بگیر ولی با آنان مدارا کن (۱۸۴).
انتخاب شریک صالح	امام سجاده(ع) از سعادت مرد این است که تجارتخانه‌اش در شهر خودش باشد و یاران و شریکانش شایسته باشند (۱۸۵).
رعایت حقوق شریک	امام سجاده(ع) اما حق شریک این است که در نبودش کفایتش کنی و در بودش مراعاتش کنی و بی‌رای او تصمیم‌گیری و بی‌مشورت با او عمل نکنی و مالش را حفظ کنی و در امور جزئی و کلی از خیانت بپرهیزی؛ زیرا دست (قدرت) خدا با دو شریک است تا وقتی به یکدیگر خیانت نکنند (۱۸۶).
فقه تجارت	امیرمؤمنان(ع) ای گروه تاجران، ابتدا فقه، سپس تجارت، ابتدا فقه، سپس تجارت، ابتدا فقه، سپس تجارت؛ به خدا سوگند (نفوذ) ربا در میان این امت از راه رفتن مورچه بر سنگ صاف، نامحسوستر است (۱۸۷).

ادامه جدول ۱۵: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی تاجر

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
ادب و تقوا (۱)	امیرمؤمنان(ع) هر روز صبح در بازارهای کوفه می‌گشت ... و در هر بازار می‌ایستاد و می‌فرمود ای گروه تاجران، تقوای الهی پیشه کنید ... در داد و ستد پیشاپیش (از خدا) طلب خیر کنید و با آسانگیری از او برکت بطلبید و به خریداران نزدیک شوید (دوستانه برخورد کنید)؛ خود را با بردباری بیارابید؛ از سوگند و دروغ‌گویی و ستم کردن دوری کنید و با ستم شده‌ها (ی در معامله) به انصاف رفتار کنید و به ربا نزدیک نشوید و در سنجش متاع رعایت عدالت کنید و متاع مردم را کم ارزش نشمارید و در زمین فساد را گسترش ندهید... ^(۱۸۸)
	رسول خدا(ص) رحمت کند کسی را که در خرید و فروش آسانگیر باشد ^(۱۸۹) .
	رسول اکرم(ص) به حکیم بن جزام اجازه تجارت نداد مگر پس از اینکه تعهد گرفت که پشیمانی طرف معامله را بپذیرد؛ به تنگدست مهلت دهد و حق را رعایت کند؛ به سود او باشد یا نباشد ^(۱۹۰) .
	رسول خدا(ص) پاکیزه‌ترین درآمد، کسب تاجرانی است که در داد و ستد دروغ نمی‌گویند؛ در امانت خیانت نمی‌کنند؛ خلف وعده نمی‌کنند؛ هنگام خرید بدگویی و هنگام فروش ستایش نمی‌کنند؛ هنگام سودمند نبودن معامله در فروش کالا امروز و فردا نمی‌کنند و هنگام سودآوری در دریافت سختگیری ندارند ^(۱۹۱) .
	امام سجاده(ع) تجارت در وطن، مایه سعادت‌مندی مرد است ^(۱۹۲) .
	امام صادق(ع) هرگاه روزی تو از پیشه‌ای تأمین می‌شود آن را حفظ کن (شغلت را تغییر مده) ^(۱۹۳) ؛ نیز فرمودند اگر بازرگان از تجارتی سودی نمی‌برد به تجارتی دیگر روی آورد ^(۱۹۴) .
	رسول خدا(ص) مسلمان هنگام معامله با مسلمان دیگر بگوید «خدا یا خیر خواه من و او باش» ^(۱۹۵) .
	رسول خدا(ص) سود بردن از برادران (دینی) در داد و ستد از جوانمردی نیست ^(۱۹۶) .
	امام صادق(ع) از بازارگردی بپرهیز و عهده‌دار خرید پیاپی چیزهای جزئی و ریز مشو؛ چرا که تصدی تهیه آنها برای فرد باشخصیت و دین‌مدار ناپسند است ^(۱۹۷) .
	رسول خدا(ص) سوگند در معامله، رونق دهنده متاع و سپس نابود کننده برکت آن است ^(۱۹۸) .
دوری از رفتار ناپسند در داد و ستد	رسول خدا(ص) هرگاه خواستی شیر بفروشی آن را با آب در نیامیز زیرا غش در معامله به شمار می‌آید ^(۱۹۹) .
	رسول خدا(ص) از فروش سلاح در فتنه نهی فرموده است ^(۲۰۰) ؛ هم‌چنین از معامله سگ جز سگ شکاری نهی فرموده است ^(۲۰۱) .

جدول ۱۶: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی بنا یا معمار

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
تدوین منشور اخلاقی	امام صادق(ع) سقف خانه را به اندازه متعادل بسازید (هفت ذراع)؛ زیرا فراتر از آن جایگاه شیاطین است ^(۲۰۲) .
	امیرمؤمنان(ع) روز یکشنبه روز درختکاری و بناسازی است ^(۲۰۳) .
	رسول خدا(ص) شهرهایتان را به لحاظ مکان و نمای زیبا به گونه‌ای بسازید که چشم‌نواز، و چشم‌انداز داشته باشد ^(۲۰۴) .
تدوین منشور اخلاقی	امام باقر(ع) هر کس مسجدی بسازد، هر چند به اندازه لانه مرغ سنگخوار باشد خدا در بهشت مسجدسازی
	رسول خدا(ص) مساجد خود را بی‌ایوان و کنگره بسازید (کنایه از ساده بودن و نداشتن زمینه مزاحمت برای همسایگان) ^(۲۰۵) .
	رسول خدا(ص) بر گروهی گذشت که به پی‌ریزی برای ساختن مسجدی مشغول بودند و گویا چون برای مسجد محدوده اندکی در نظر گرفته بودند. فرمودند آن را گسترش دهید و (با اجتماع در آن) آن را پر کنید. آنان براساس فرمان پیامبر(ص) مسجد را گسترش دادند ^(۲۰۷) .
	امیرمؤمنان(ع) مروت و جوانمردی در شش چیز است؛ سه چیز در حضر (وطن) و آنها تلاوت قرآن، آبادسازی مساجد برای خدا و دوست‌گزینی در راه خدایند و سه چیز در سفر و آنها بذل زاد و توشه به دیگران و حسن خلق با همسفران و نیکو معاشرت کردن (با مردم) اند ^(۲۰۸) .

جدول ۱۷: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی کارگر

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
اهمیت کارگری	شخصی به امام صادق(ع) عرض کرد من نمی‌توانم با دستم کار کنم و راه تجارت را نیز بخوبی نمی‌دانم و اکنون محروم و محتاج هستم آن حضرت فرمود کارگری کن و بر سر خود بار ببر تا از مردم بی‌نیاز شوی. رسول خدا(ص) هم سنگی را با شانه خود تحمل کرد و در یکی از دیوارهای باغ خود به کار برد که آن سنگ هنوز در آنجا هست ^(۲۰۹) . حسن بن علی بن ابی حمزه از پدرش نقل می‌کند که گفت امام موسی کاظم(ع) را دیدم که در زمین خود کار می‌کرد و پاهای او غرق عرق شده بود. گفتم فدایت شوم، کارگران کجایند؟ فرمود ای علی، کسانی با دست خود در زمین خویش کار کردند که از من و پدرم برتر بودند. گفتم کدام کسان؟ فرمود رسول خدا(ص) و امیرمؤمنان(ع) و همه پدرانم با دست خود کار می‌کردند و این سیره انبیا، رسولان و صالحان است ^(۲۱۰) .
توجه به پاداش کارگری	هنگامی که رسول خدا(ص) از جنگ تبوک بازگشت، سعد انصاری به استقبال آن حضرت شتافت. پیامبر با او مصافحه کرد و چون زبری و خشنی دستهای او را احساس کرد از کارگر انصاری پرسید چرا دستهای این چنین کوفته و خشن است سعد گفت: ای رسول خدا با بیل و طناب کار می‌کنم و هزینه زندگی خانواده‌ام را تأمین می‌کنم؛ پیامبر دست او را بوسید و فرمود این دستی است که آتش جهنم به آن نخواهد رسید ^(۲۱۱) .

جدول ۱۸: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی صنعتگر

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
توجه به اهمیت صنعت	امیرمؤمنان(ع): داود(س) هر روز زرهی می‌ساخت و آن را به هزار درهم می‌فروخت و (بدین طریق) از بیت‌المال بی‌نیاز شد. ^(۲۱۲)
آداب صنعتگری	امام صادق(ع) هر صنعتگری برای درآمذزایی نیازمند سه خصلت است: مهارت و تخصص در کار، ادای امانت در کار و علاقه‌مندی به صاحب کار (و کسی که برایش کار می‌کند). ^(۲۱۳) رسول خدا(ص) وای بر صنعتگران امت من از امروز و فردا کردن (دور سردوانی مردم و خلف وعده با آنان و به تأخیر انداختن کارشان که مایه هلاکت است). ^(۲۱۴)
توجه به انواع صنعت (حلال و حرام)	امام صادق(ع) صنعت‌هایی که مردم خود می‌آموزند یا به دیگران می‌آموزند مانند نوشتن، حسابداری، بازرگانی، زرگری، زین‌سازی، عملیات ساختمانی، بافندگی، گازی، دوزندگی و تصویرسازی غیر جاندار و انواع وسایل و ابزاری که مردمان به آنها نیاز دارند و از آنها بهره می‌برند و سامان یافتن زندگیشان به آنهاست و نیازهای گوناگونشان با آنها برآورده می‌شود؛ همه اینها فعل و تعلیمش برای خود یا دیگری جایز است. صنعت حرام، دو قسم دارد: ۱ - صنعت حلالی که در جهت حرام به کار گرفته شود. ۲ - صنعتی که تنها کاربرد حرام دارد. امام صادق(ع) صنعتی که تنها برای حرام کاربرد دارد و رهاوردش تباهی محض است و هیچ صلاحی (فایده‌ای) در آن نیست خدا آن را حرام کرده است (مانند ابزار سخت افزاری و نرم‌افزاری لهو و لعب، بت‌سازی، تولید نوشابه‌های حرام و هر چیزی که موجب تباهی محض افراد و جامعه است)؛ پس آموختن و آموزش دادن آن، عمل به آن، گرفتن مزد برای آن و هرگونه اقدامی برای آن، همه‌اش حرام است؛ مگر اینکه صنعتی باشد که گاهی در جهت منفعت (حلال) به کار می‌رود و از آن جهت که در آن صلاحی وجود دارد، یاد گرفتنش و عمل به آن حلال است؛ ولی بر کسی که آن را در جهت حرام و غیر حق به کار گیرد حرام است. ^(۲۱۵)

جدول ۱۹: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی شاغل در سازمان آب

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
توجه به اهمیت جاری ساختن نهر آب	رسول خدا(ص) هفت کار است که پس از مرگ هم پاداشش به انسان می‌رسد؛ یکی از آنها جاری ساختن نهر آب است. ^(۲۱۶)
توجه به فواید آب باران	امیرمؤمنان(ع) آب آسمان و باران بنوشید؛ چرا که مایه پاکیزگی بدن است و از بیماریها جلوگیری می‌کند و خدا فرمود از آسمان بر شما آبی فرو می‌فرستد تا با آن شما را پاکیزه و پلیدی شیطان را از شما دور کند. ^(۲۱۷)
ذخیره‌سازی آب	هر کس طغیان آب فراوان (و طغیانگر) را باز دارد و آن را مهار کند، بهشت پاداش اوست. ^(۲۱۸)
توجه به عوامل اثرگذار بر باران	امام سجاده(ع) اهمیت دعا در طلب باران ^(۲۱۹) امام باقر(ع) هرگاه قومی مرتکب گناهان شوند خدای بزرگ بارانی را که در این سال برایشان مقدر ساخته بود از آنان بازگرداند. ^(۲۲۰) امیرمؤمنان(ع) هرگاه حاکم ستم روا دارد، باران کم می‌شود. ^(۲۲۱)
حفظ بهداشت آب	از پیامبر اکرم(ص) تعبیرهای گوناگون نقل شده است گاهی از تخیلی در کنار آب گوارا یا رودخانه آب گوارایی که از آن استفاده می‌شود ^(۲۲۲) و گاهی از انداختن آب دهان در چاهی که از آب آن استفاده می‌شود نهی کرده است. ^(۲۲۳)
اهمیت آب	امام صادق(ع) نگاه کردن به آب، چهره را نورانی و شاداب می‌سازد. ^(۲۲۴)

جدول ۲۰: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی راهدار

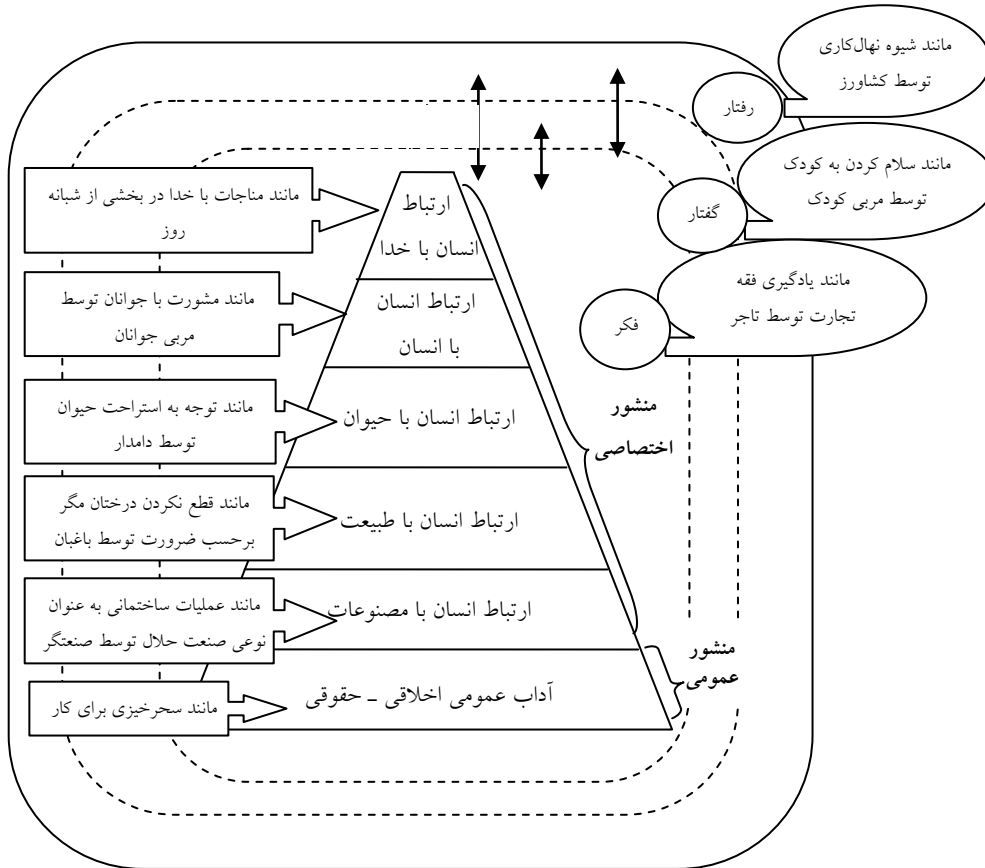
موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
تأسیس راه	امیرمؤمنان(ع) هنگام تقسیم زمین برای عبور و مرور مردم، راهی قرار دهد ^(۲۲۵) .
	امام صادق(ع) خدا دوست می‌دارد نعمتی که به بندگانش داده است آن را در محیط زندگی آنان مشاهده کند (و این نعمت در زندگی آنان نمود داشته باشد) پرسیدند چگونه؟ فرمودند لباس پاکیزه و نظیف بپوشد؛ خود را خوشبو کند؛ خانه‌اش را گچکاری کند؛ آستان خانه‌اش را بروید؛ حتی اگر پیش از غروب آفتاب چراغها را (در خانه‌ها و راه‌های تاریک) بیفزاید؛ این کار فقر را می‌زداید و بر روزی می‌افزاید ^(۲۲۶) .
تقدم دانستن پیاده بر سواره	رسول خدا(ص) در جاده عمومی سواره بر پیاده اولویت دارد و پا برهنه بر کفش پوشیده مقدم است ^(۲۲۷) .
جلوگیری از سد معبر	رسول خدا(ص) هر کس در مسیر راه مسلمانان آب ناودان یا چاهی را جاری سازد یا میخی بکوبد یا حیوانی را ببندد یا گودالی حفر کند و (هر چیزی که) موجب آسیب عابران شود، ضامن است ^(۲۲۸) .
	رسول خدا(ص) کسی که سد معبر کند و مانع عبور رهگذران شود از رحمت خدا دور است ^(۲۲۹) .
اهمیت نظافت مسیر	رسول خدا(ص) ایمان هفتاد و اندی شاخه و راه دارد. کمترین و آسانترین آن زدودن مانع و مابه اذیت از جاده و راه است ^(۲۳۰) .
	رسول خدا(ص) خدا گناه گذشته و آینده کسی را می‌بخشد که شاخه خاری (زباله‌ای) را از سر راه مردم کنار زند ^(۲۳۱) .

جدول ۲۱: منشور اختصاصی اخلاقی - حقوقی مرزدار

موضوع یا طبقه	نمونه مفاهیم
توجه به اهمیت مرزداری	رسول خدا(ص) فرمود یک شب نگهبانی در راه خدا از هزار شب عبادت بهتر است؛ آن هم شبهایی که روزهایش را روزه بگیرد ^(۲۳۲) .
دعا برای مرزداران	امام سجاد(ع) خدایا بر محمد و خاندان او درود فرست و مرزهای کشور مسلمانان را به عزت خویش محفوظ بدار و پاسداران آن را به نیروی خود تقویت فرما و از دارایی خود بخشش فراوان به آنها عطا کن. شمار آنان را فراوان و سلاحشان را بران کن و حوزه مأموریت آنها را محکم و استوار نگهدار و جایگاه آنان را حراست کن. میان آنان اتحاد و دوستی برقرار کن و کارهایشان را سر و سامان ده و لوازم مورد نیاز و مواد غذایی... آنها را پی در پی فراهم کن و هزینه زندگی آنها را تنها خود برعهده بگیر و با یاری خود آنان را حمایت کن ^(۲۳۳) .
توجه به آثار معنوی مرزداری	رسول خدا(ص) کسی که هنگام نگهبانی و مرزداری از دنیا برود، ثواب کارش برای وی جریان خواهد داشت و از نعمت‌های جاری برخوردار خواهد بود و از فرشته و آزمونگر (در قبر) در امان خواهد بود ^(۲۳۴) .

به منظور دستیابی به پاسخ سؤال سوم نیز مرحله چهارم (اعتباریابی دو منشور عمومی و اختصاصی) انجام گرفت؛ به این ترتیب که به منظور تعیین اعتبار (نسبت اعتبار محتوا) در هر منشور عمومی و اختصاصی، هر طبقه یا موضوع به شش نفر کارشناس آگاه در زمینه مفاهیم سازمانی و اسلامی داده شد و با توجه به اینکه بیش از ۵۰ درصد کارشناسان این موضوع را به عنوان مفهوم مرتبط با آداب اخلاقی و حقوقی مشاغل تأیید کردند در نتیجه اعتبار به دست آمد. برای سنجش پایایی (ضریب توافق کاپای کوهن) نیز در هر منشور عمومی و اختصاصی هر مفهوم در اختیار سه نفر کارشناس آگاه در زمینه مفاهیم سازمانی و اسلامی قرار داده شد و نظر آنها در مورد متعلق بودن مفاهیم به طبقات یا موضوعات و متعلق بودن موضوعات به مشاغل جویا گردید. با توجه به میانگین نمره کاپا برای متعلق بودن مفاهیم به موضوعات (۰/۸۷) و متعلق بودن موضوعات به مشاغل (۰/۸۹)، توافق بین آنها در حد مطلوبی بود.

در جایگاه مقایسه نتایج این پژوهش با دیگر پژوهشها متأسفانه به دلیل نبودن پژوهشها، چندان امکان مقایسه وجود ندارد؛ زیرا با توجه به بررسی پژوهشگر در هیچ پژوهشی منشورهای اخلاقی یا حقوقی با تأکید بر دیدگاه اسلامی و یا با در نظر گرفتن دیدگاه‌های ائمه معصومین (ع) تدوین نشده است؛ بلکه صرفاً منشورهای اخلاقی بر اساس اصول اخلاقی تدوین شده (مانند حاتمی و کریمی خوزانی، ۱۳۸۸؛ فرهود، ۱۳۹۱؛ رضایی و همکاران، ۱۳۹۲) یا منشورهای حقوقی صرفاً با تأکید بر حقوق بیماران طراحی شده است (مانند امینی و همکاران، ۱۳۹۲). اما با توجه به جدول ۱ تا ۲۱، نقشه منشور اسلامی اخلاقی - حقوقی مشاغل براساس گفتار اهل بیت (ع) در شکل ۲ ترسیم شده است. این نقشه، پاسخی برای سؤال چهارم پژوهش یعنی چگونگی ارتباط منشور عمومی و اختصاصی با یکدیگر است.

شکل ۲: نقشه منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل بر اساس گفتار اهل بیت (ع)

نتیجه گیری و پیشنهادها

در مورد نتایج، هفت نکته قابل توجه است:

اول، منشور این پژوهش، اخلاقی - حقوقی نامیده شد؛ زیرا در مشورت با کارشناسان مدیریت و آشنا با علوم اسلامی این موضوع مطرح شد که آداب اخلاقی و حقوقی گاهی آنچنان در هم تنیده است که امکان جداسازی آن به صورت منشور اخلاقی و منشور حقوقی هر یک جداگانه وجود ندارد؛ برای مثال در جدول ۲۰ نیز نکاتی برای یک راهدار ارائه شده (مانند جلوگیری از سد معبر) که می تواند هم به عنوان اخلاق کاری و هم به عنوان حقوق کاری مطرح شود.

دوم، اختصاص دادن مفاهیم به هر یک از آنان با توجه به محتوا (جدول ۱ تا ۲۱) و نامگذاری این بیست شغل (جدول ۲ تا ۲۱) براساس نظر کارشناسان مدیریت و آشنا با علوم اسلامی و نگاه جزئی به مشاغل، انجام شده است که البته اعتبار و پایایی آن نیز در مرحله چهارم تأیید شد؛ با وجود این به دلیل همپوشی مفاهیم، امکان تغییر در عناوین مشاغل هست؛ برای مثال وظیفه باغبان (مانند قطع نکردن درختان مگر برحسب ضرورت در جدول ۱۳)، معمار (مانند شکل بنا در جدول ۱۶) یا راهدار (مانند روشنایی راه در جدول ۲۰) می‌تواند به عنوان ویژگی اخلاقی - حقوقی سازمان شهرداری نیز در نظر گرفته شود. البته این موضوع، مفید بودن منشور را خدشه‌دار نخواهد ساخت؛ زیرا بسیاری از مشاغل با حفظ ویژگیهای اختصاصی می‌تواند ویژگیهای اخلاقی - حقوقی مشترک نیز داشته باشد.

سوم، مطابق با شکل ۲، مثلث این شکل، نشاندهنده دو منشور عمومی و اختصاصی اخلاقی - حقوقی مشاغل است. منشور عمومی به عنوان منشور مشترک در همه مشاغل (جدول ۱)، اساس منشورهای اختصاصی (جدول ۲ تا ۲۱) است. منشور اختصاصی نیز نشاندهنده آداب اخلاقی - حقوقی در بیست شغل است.

چهارم، مطابق با شکل ۲ در منشور اختصاصی، امکان وجود انواع روابط وجود دارد: رابطه انسان با خدا، رابطه انسان با انسان، رابطه انسان با حیوان، رابطه انسان با طبیعت، رابطه انسان با مصنوعات. در شکل، نمونه‌ای از هر یک از این روابط ارائه شده است که در شغل خاصی باید باشد. البته وجود انواع روابط در منشور اختصاصی به این معنا نیست که همه بیست شغل دارای همه نوع روابط است، بلکه در هر یک از مشاغل، ممکن است فقط یک یا دو نوع از این روابط باشد.

پنجم، منشور عمومی و منشورهای بیست‌گانه اختصاصی در این پژوهش ملاک افراد شاغل خواهد بود تا منطبق بودن اخلاق و حقوق شغلی خود را با دیدگاه اسلامی مورد بررسی قرار دهند؛ برای مثال چند درصد افراد شاغل به کسب حلال اهمیت می‌دهند و چه تعداد مدیران به موضوع ساده‌زیستی و دقت در گزینش کارمندان توجه دارند؟ (بر اساس جدول ۱) آیا معلمان و استادان، مربیان کودک و نوجوان علاوه بر آموزشهای اختصاصی به آموزش علوم دینی نیز می‌پردازند؟ (بر اساس جدول ۲ تا ۴) آیا مشاوران در صورت عدم دانش از مشاوره‌های بیهوده خودداری می‌کنند؟ (بر اساس جدول ۶) آیا کشاورزان هنگام بذرافشانی، دعایی می‌خوانند؟ (بر اساس جدول ۱۲) آیا تاجران، خدا را در معاملات خود، محور قرار می‌دهند (بر اساس جدول ۱۵) و صدها سؤال دیگر

که پاسخ به آنها در پژوهشهای آینده مشخص خواهد شد؛ ضمن اینکه افراد عادی نیز که با هر یک از این موارد در جدولها اعم از کودک، جوان، درخت، آب، حیوان و غیره سر و کار دارند، می‌توانند از نکات اخلاقی و حقوقی موجود بهره‌مند شوند.

ششم، سه مربع در این شکل به ترتیب نشاندهنده سه عنصر فکر، گفتار و رفتار است؛ به این معنا که در منشور اختصاصی و عمومی به تناسب هر شغل، توصیه‌ها یا اصولی ارائه شده که متمرکز بر یکی از عناصر است؛ برای مثال در جدول ۱۸، موضوع «اهمیت کارگری» به دیدگاه یا افکار کارگر اشاره دارد. در جدول ۷، موضوع «ادب عیادت» به عنصر رفتاری پزشک یا پرستار اشاره دارد. در جدول ۱۴، موضوع «عدم توهین» به عنصر گفتار دامدار اشاره دارد. در شکل، نمونه‌ای از هر یک از این عناصر ارائه شده است که در شغل خاصی باید باشد. البته وجود انواع عناصر به این معنا نیست که منشور عمومی و منشور اختصاصی (یعنی همه بیست شغل) دارای همه عناصر است. بلکه در هر یک از مشاغل، ممکن است فقط یکی از این عناصر باشد.

هفتم، در شکل ۲، ارتباط بین مربعها (عناصر سه گانه فکر، گفتار و رفتار) به صورت خط چین ترسیم شده که این خطچین‌ها نشاندهنده نفوذپذیری عناصر در یکدیگر است؛ به این معنا که با تفکر اسلامی، گفتار و رفتار نیز اسلامی خواهد شد یا رفتار و گفتار اسلامی در ایجاد تفکر اسلامی مؤثر است. البته مسلماً تغییر در تفکر، زیربنایی‌تر از تغییر در سایر عناصر است. هم‌چنین مطابق با شکل پیکانهایی دو طرفه در مربع‌ها هست که نشاندهنده اثرگذاری متقابل این عناصر در یکدیگر است.

در مجموع با وجود تلاش پژوهشگر برای تدوین منشور اخلاقی - حقوقی مشاغل به عنوان پژوهش مقدماتی به علت استفاده از کتاب مفاتیح الحیات صرفاً همین ویژگیهای اخلاقی - حقوقی برای مشاغل مختلف شناسایی شد؛ لذا به دیگر پژوهشگران پیشنهاد می‌شود با بررسی جامع‌تر و استفاده از سایر کتابها مانند میزان الحکمه، ویژگیهای بیشتری را در این زمینه شناسایی کنند؛ ضمن اینکه پژوهش در زمینه این منشورها در افراد شاغل در سازمانها (نکته پنجم) نیز کمک زیادی در شناسایی اسلامی بودن مشاغل در کشور خواهد کرد. هم‌چنین با توجه به منشور اخلاقی - حقوقی عمومی و اختصاصی به افراد شاغل اعم از کارمندان و مدیران پیشنهاد می‌شود در وظایف کاری خود، گفتار اهل بیت(ع) را نیز به کار بندند تا علاوه بر منافع دنیوی از منافع اخروی نیز بهره‌مند شوند.

یادداشتها

- ١ - سوره طلاق، آیات ٣-٢
- ٢ - الفقیه، ج ٣، ص ١٩٢
- ٣ - الامالی، صدوق، ص ٢٨٩
- ٤ - دعائم الاسلام، ج ٢، ص ١٥
- ٥ - الارشاد، ج ١، ص ٢٩٧
- ٦ - الکافی، ج ٥، ص ٨٤
- ٧ - الکافی، ج ٥، ص ١٤٨
- ٨ - تهذیب الاحکام، ج ٦، ص ٣٢٢
- ٩ - الکافی، ج ٢، ص ١٢٢
- ١٠ - جامع الاخبار، ص ١٣٩
- ١١ - الکافی، ج ٥، ص ٨٨
- ١٢ - الجامع الصغیر، ج ١، ص ٦٢١
- ١٣ - الکافی، ج ٥، ص ١٥٣
- ١٤ - تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، ج ١، ص ١٥٣؛
بحارالانوار، ج ٧٠، ص ٢٨
- ١٥ - تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، ج ١، ص ١٥٣؛
بحارالانوار، ج ٧٠، ص ٢٨
- ١٦ - الکافی، ج ٨، ص ٨٢
- ١٧ - المقتعه، ص ٥٨٧-٥٨٦
- ١٨ - عیون اخبار الرضا، ج ١، ص ٢٩٩-٢٩٨
- ١٩ - کتاب الخصال، ص ٣٩٣
- ٢٠ - تحف العقول، ص ٤٠٩
- ٢١ - وسائل الشیعه، ج ١٥، ص ٣٤٨
- ٢٢ - دعائم الإسلام، ج ٢، ص ١٥
- ٢٣ - نهج البلاغه، خطبه ٨٣
- ٢٤ - الاستیعاب، ج ٢، ص ٥٧٤
- ٢٥ - الفقیه، ج ٢، ص ٦٢٤
- ٢٦ - الأمالی، صدوق، ص ٢٨٨
- ٢٧ - الفقیه، ج ٣، ص ١٧٠؛ الکافی، ج ٥، ص ٩١
- ٢٨ - الکافی، ج ٥، ص ٧٢
- ٢٩ - الکافی، ج ٧، ص ١٧٥
- ٣٠ - الامالی، صدوق، ص ٢٤٥
- ٣١ - مصادقه الاخوان، ص ٣٥
- ٣٢ - ارشاد القلوب، ص ١٨٤
- ٣٣ - الفقیه، ج ٢، ص ٦٢١
- ٣٤ - نهج البلاغه، نامه ٤٥
- ٣٥ - نهج البلاغه، خطبه ٣٤
- ٣٦ - تحف العقول، ص ٣١٩
- ٣٧ - نهج البلاغه، نامه ٥٣
- ٣٨ - الجامع الصغیر، ج ١، ص ٦٧
- ٣٩ - الجامع الصغیر، ج ١، ص ١٧٥
- ٤٠ - الجامع الصغیر، ج ١، ص ١٧٠
- ٤١ - تفسیر القمی، ج ٢، ص ٢٧٦
- ٤٢ - غررالحکم، ص ٣٤١
- ٤٣ - نهج البلاغه، خطبه ١، بند ٤٣
- ٤٤ - الأمالی، صدوق، ص ٢٤٥
- ٤٥ - نهج البلاغه، حکمت ٧٣
- ٤٦ - نهج البلاغه، نامه ٥٣
- ٤٧ - نهج البلاغه، نامه ٥٣، بند ١٠-٩
- ٤٨ - تحف العقول، ص ٣١٩
- ٤٩ - الأمالی، طوسی، ص ٣٧٤
- ٥٠ - نهج البلاغه، نامه ٥٣، بند ٢٧
- ٥١ - تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، ج ٢، ص ٢٢٧
- ٥٢ - مستدرک الوسائل، ج ١١، ص ٣٧٤
- ٥٣ - الأمالی، مفید، ص ٣١٠
- ٥٤ - تحف العقول، ص ١٢٧-١٢٦
- ٥٥ - کتاب الخصال، ص ٣١٠
- ٥٦ - الکافی، ج ٢، ص ٢٩٣
- ٥٧ - منیه المرید، ص ١٠٥
- ٥٨ - الکافی، ج ١، ص ٤١

- ٥٩ - الكافي، ج ١، ص ٣٤
٦٠ - ارشادالقلوب، ص ١٦٤
٦١ - الفقيه، ج ٢، ص ٢٠٥
٦٢ - منيه المرید، ص ١٠٠
٦٣ - الأمالی، صدوق، ص ٣٧
٦٤ - منيه المرید، ص ١٠٠
٦٥ - الكافي، جلد ١، ص ٣٧
٦٦ - معاني الاخبار، ص ١٨٠
٦٧ - كنز العمال، ج ١٦، ص ٤٤١
٦٨ - كتاب السرائر، ج ٣، ص ٦٤٥
٦٩ - كتاب السرائر، ج ٣، ص ٦٤٥
٧٠ - نهج البلاغه، نامه ٣١؛ غرر الحكم، ص ٣٥٤
٧١ - دعائم الاسلام، ج ٢، ص ١٦
٧٢ - ايمان ابى طالب، ص ١٣٠؛ وسائل الشيعه، ج ١٧، ص ٣٣٢
٧٣ - النوادر، ص ٤٩
٧٤ - الكافي، ج ٦، ص ٤٧
٧٥ - الكافي، ج ٥، ص ١٢١
٧٦ - الجامع الصغير، ج ١، ص ٢٧٣
٧٧ - الامالی، طوسی، ص ٥٦٩؛ بحار الانوار، ج ١، ص ١٧١
٧٨ - ارشادالقلوب، ص ١٦٤
٧٩ - ارشادالقلوب، ص ١٦٤
٨٠ - مستدرک الوسائل، ج ١٧، ص ٣٠١
٨١ - الفقيه، ج ٢، ص ٦٢٥
٨٢ - الكافي، ج ٦، ص ٤٩
٨٣ - كتاب الخصال، ص ٢٧١
٨٤ - الفقيه، ج ٣، ص ٣٨٤-٣٨٣
٨٥ - الجامع الصغير، ج ١، ص ٣٥٤
٨٦ - المعجم الاوسط، ج ٥، ص ١٣٠
٨٧ - مسند احمد بن حنبل، ج ٦، ص ٤٦
٨٨ - روضه الواعظین، ص ٤٧٦
٨٩ - الامالی، طوسی، ص ٨
٩٠ - الكافي، ج ٢، ص ٦٥٨
٩١ - الكافي، ج ٢، ص ٦٥٨
٩٢ - الكافي، ج ٨، ص ٩٣
٩٣ - الكافي، ج ٥، ص ٣٣٠
٩٤ - شرح نهج البلاغه، ابن ابى الحديد، ج ٢٠، ص ٣٣٧
٩٥ - نهج البلاغه، نامه ٣١
٩٦ - تهذيب الاحكام، ج ٨، ص ١١١
٩٧ - شرح نهج البلاغه، ابن ابى الحديد، ج ٢٠، ص ٢٨٥
٩٨ - الغارات، ج ١، ص ٦٦؛ بحار الانوار، ج ١٠٠، ص ٩٣
٩٩ - شرح نهج البلاغه، ابن ابى الحديد، ج ٢٠، ص ٣٣٣
١٠٠ - المحاسن، ص ٢٢٨
١٠١ - نهج البلاغه، حکمت ٥٤
١٠٢ - تهذيب الأحكام، ج ٦، ص ٢٧٥
١٠٣ - كتاب الخصال، ص ٥٧٠
١٠٤ - نهج البلاغه، نامه ٥٣
١٠٥ - الكافي، ج ٣، ص ١١٧
١٠٦ - الامالی، طوسی، ص ٦٣٩
١٠٧ - ثواب الاعمال، ص ٢٨٩
١٠٨ - ثواب الاعمال، ص ١٩٤
١٠٩ - الفقيه، ج ٤، ص ١٦
١١٠ - مشكاه الانوار، ص ٢٨
١١١ - كتاب الخصال، ص ٣٨٥
١١٢ - كتاب الخصال، ص ٣٨٧
١١٣ - كتاب الخصال، ص ٣٨٧
١١٤ - الكافي، ج ٦، ص ٤١٤
١١٥ - التفسير المنسوب إلى الامام العسكري (ع)، ص ٣٣٨؛
بحار الانوار، ج ٧٢، ص ٥١
١١٦ - الكافي، ج ٧، ص ٥١
١١٧ - وسائل الشيعه، ج ٢١، ص ٤٧٩

- ١١٨ - ثواب الاعمال، ص ١٣٣
- ١١٩ - الأمالی، صدوق، ص ٩٤
- ١٢٠ - الفقيه، ج ٤، ص ٣٧٢
- ١٢١ - وسائل الشيعه، ج ١٧، ص ٢٤٨
- ١٢٢ - الكافي، ج ٥، ص ٥٥
- ١٢٣ - قرب الاسناد، ص ٦٢
- ١٢٤ - الكافي، ج ٢، ص ٩٨
- ١٢٥ - طب الائمه، ص ١٠٦؛ بحار الانوار، ج ٧٢، ص ١٥
- ١٢٦ - الفقيه، ج ٤، ص ١٦
- ١٢٧ - دعائم السلام، ج ٢، ص ٥٣٩
- ١٢٨ - تهذيب الاحكام، ج ١٠، ص ١٧٤-١٧٥
- ١٢٩ - الفقيه، ج ٣، ص ٣٢
- ١٣٠ - دعائم الاسلام، ج ٢، ص ٥٣٩
- ١٣١ - دعائم الاسلام، ج ٢، ص ٥٣٢
- ١٣٢ - مستدرک الوسائل، ج ٦، ص ٢٧
- ١٣٣ - بحار الانوار، ج ١٠٠، ص ٦٩؛ الكافي، ج ٥، ص ٢٦٠
- ١٣٤ - الكافي، ج ٥، ص ٩٢
- ١٣٥ - تهذيب الاحكام، ج ٦، ص ٣٨٤
- ١٣٦ - الفقيه، ج ٤، ص ٣٧٣
- ١٣٧ - علل الشرائع، ص ٣٧٧
- ١٣٨ - الكافي، ج ٣، ص ٥٦٤
- ١٣٩ - وسائل الشيعه، ج ١٩، ص ٣٢
- ١٤٠ - الكافي، ج ٥، ص ٢٦٣؛ وسائل الشيعه، ج ١٩، ص ٣٨
- ١٤١ - الكافي، ج ٥، ص ٢٦٣
- ١٤٢ - الكافي، ج ٥، ص ٢٦٣
- ١٤٣ - جامع الصغير، ج ٢، ص ٥١٤
- ١٤٤ - الامالی، صدوق، ص ١٦٩؛ بحار الانوار، ج ٦، ص ٢٩٣
- ١٤٥ - بحار الانوار، ج ٧٣، ص ٣١٩
- ١٤٦ - الكافي، ج ٥، ص ٢٦٤-٢٦٣
- ١٤٧ - تفسير العياشي، ج ٢، ص ٦٨
- ١٤٨ - كتاب الخصال، ص ٢٣٧
- ١٤٩ - عيون اخبار الرضا (ع)، ج ٢، ص ٤١-٤٠
- ١٥٠ - كتاب الخصال، ص ٣٨٤
- ١٥١ - كتاب الخصال، ص ٤٦؛ المحاسن، ص ٦٤٣
- ١٥٢ - علل الشرائع، ص ٣٢
- ١٥٣ - بحار الأنوار، ج ٦١، ص ١١٠
- ١٥٤ - المحاسن، ص ٦٢٨؛ الكافي، ج ٦، ص ٥٤٠
- ١٥٥ - المحاسن، ص ٦٣٢
- ١٥٦ - المحاسن، ص ٦٢٦
- ١٥٧ - المحاسن، ص ٦٢٧
- ١٥٨ - الفقيه، ج ٢، ص ٢٨٧
- ١٥٩ - تهذيب الاحكام، ج ٦، ص ١٦٤
- ١٦٠ - الفقيه، ج ٢، ص ٢٩٢
- ١٦١ - الكافي، ج ٦، ص ٥٥٤
- ١٦٢ - الكافي، ج ٦، ص ٥٣٧
- ١٦٣ - الكافي، ج ٦، ص ٥٥٣
- ١٦٤ - الكافي، ج ٦، ص ٤٣٠
- ١٦٥ - تهذيب الاحكام، ج ٩، ص ١١٥
- ١٦٦ - الجعفریات، ص ١٣؛ بحار الانوار، ج ١٦، ص ٢٩٣
- ١٦٧ - مكارم اخلاق، ص ١٣٥
- ١٦٨ - ثواب الاعمال، ص ٢٧٨
- ١٦٩ - الكافي، ج ٦، ص ٥٤٤
- ١٧٠ - الجامع الصغير، ج ١، ص ١٠٢
- ١٧١ - نهج البلاغه، نامه ٢٥
- ١٧٢ - المحاسن، ص ٦٣٤
- ١٧٣ - ثواب الاعمال، ص ٥٠
- ١٧٤ - الأمالی، صدوق، ص ٥٠٧
- ١٧٥ - المحاسن، ص ٦٤٤

- ۱۷۶ - الكافي، ج ۶، ص ۵۳۸
 ۱۷۷ - نهج البلاغه، نامه ۲۵
 ۱۷۸ - نهج البلاغه، نامه ۲۵
 ۱۷۹ - كنز العمال، ج ۵، ص ۳۹۲
 ۱۸۰ - صحيح مسلم، ج ۳، ص ۷۴
 ۱۸۱ - الفقيه، ج ۳، ص ۱۹۲
 ۱۸۲ - وسائل الشيعه، ج ۱۹، ص ۳۵
 ۱۸۳ - تهذيب الاحكام، ج ۶، ص ۳۲۹
 ۱۸۴ - الكافي، ج ۵، ص ۱۵۴
 ۱۸۵ - الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۴
 ۱۸۶ - وسائل الشيعه، ج ۱۵، ص ۱۷۷
 ۱۸۷ - الكافي، ج ۵، ص ۱۵۰
 ۱۸۸ - الكافي، ج ۵، ص ۱۵۱
 ۱۸۹ - التبيان، ج ۵، ص ۶۲
 ۱۹۰ - الكافي، ج ۵، ص ۱۵۱
 ۱۹۱ - الجامع الصغير، ج ۱، ص ۳۳۶
 ۱۹۲ - الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۴
 ۱۹۳ - الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۹
 ۱۹۴ - الكافي، ج ۵، ص ۱۶۸
 ۱۹۵ - تحف العقول، ص ۴۳
 ۱۹۶ - تاريخ مدينه دمشق، ج ۶۱، ص ۳۲۵
 ۱۹۷ - تحف العقول، ص ۳۷۹؛ الكافي، ج ۵، ص ۹۱
 ۱۹۸ - الجامع الصغير، ج ۱، ص ۵۹۱
 ۱۹۹ - دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۲۹
 ۲۰۰ - السنن الكبرى، ج ۵، ص ۳۲۷
 ۲۰۱ - الجامع الصغير، ج ۲، ص ۶۸۶
 ۲۰۲ - الكافي، ج ۶، ص ۵۲۹
 ۲۰۳ - كتاب الخصال، ص ۳۸۴
 ۲۰۴ - النهايه، ابن اثير، ج ۲، ص ۴۶۱
 ۲۰۵ - الفقيه، ج ۱، ص ۲۳۵
 ۲۰۶ - مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۷۱-۳۷۲
- ۲۰۷ - السنن الكبرى، ج ۲، ص ۴۳۹
 ۲۰۸ - ارشاد القلوب، ص ۷۷
 ۲۰۹ - الكافي، ج ۵، ص ۷۴
 ۲۱۰ - الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۲
 ۲۱۱ - اسد الغابه، ج ۲، ص ۱۸۵
 ۲۱۲ - الكافي، ج ۵، ص ۷۴
 ۲۱۳ - تحف العقول، ص ۳۲۲
 ۲۱۴ - الفقيه، ج ۳، ص ۱۶۰
 ۲۱۵ - تحف العقول، ص ۳۳۶-۳۳۵
 ۲۱۶ - تنبيه الخواطر و نزهه النواظر، ج ۲، ص ۱۱۰
 ۲۱۷ - تحف العقول، ص ۱۲۴
 ۲۱۸ - ارشاد القلوب، ص ۱۷۵
 ۲۱۹ - صحيفه كامله سجديه، دعای ۱۹
 ۲۲۰ - الكافي، ج ۲، ص ۲۷۲
 ۲۲۱ - ارشاد القلوب، ص ۳۹
 ۲۲۲ - كتاب الخصال، ص ۹۷
 ۲۲۳ - الفقيه، ج ۴، ص ۱۰
 ۲۲۴ - كتاب الخصال، ص ۲۳۷
 ۲۲۵ - دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۵۰۰
 ۲۲۶ - الأمالي، طوسي، ص ۲۷۵؛ وسائل الشيعه، ج ۵، ص ۷
 ۲۲۷ - دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۳۴۸
 ۲۲۸ - الكافي، ج ۷، ص ۳۵۰
 ۲۲۹ - الكافي، ج ۲، ص ۲۹۲
 ۲۳۰ - الجامع الصغير، ج ۱، ص ۴۷۸
 ۲۳۱ - الجامع الصغير، ج ۲، ص ۲۰۱
 ۲۳۲ - كنز العمال، ج ۴، ص ۲۹۷
 ۲۳۳ - صحيفه كامله سجديه، دعای ۲۷
 ۲۳۴ - كنز العمال، ج ۴، ص ۲۸۴

منابع فارسی

- احمدی، علی اکبر؛ اشرف جهانی، آزیتا (۱۳۹۱). تأثیر متغیرهای جمعیت‌شناختی و منشور اخلاقی سازمان بر برداشتها و نگرشهای اخلاقی مدیران. *اخلاق در علوم و فناوری*. س ۷. ش ۲: ۱۲ - ۱.
- اردلان، محمدرضا؛ قنبری، سیروس؛ فیضی، کاوه؛ سیف‌پناهی، حامد؛ زندی، خلیل (۱۳۹۳). رابطه اخلاق کار اسلامی با درگیری شغلی. *اخلاق زیستی*. س ۴. ش ۱۳: ۹۲ - ۴۹.
- امیرکبیری، علیرضا؛ داروئیان، سهیلا (۱۳۹۰). برداشت‌های اخلاق حرفه‌ای مدیران در کسب و کارهای کوچک و متوسط. *اخلاق در علوم و فناوری*. س ۶. ش ۱: ۹۳ - ۸۴.
- امینی، ابوالقاسم؛ صادق تبریزی، جعفر؛ شقاقی، عبدالرضا؛ نریمانی، محمدرضا (۱۳۹۲). میزان رعایت منشور حقوق بیمار در مراکز سرپایی دانشگاه علوم پزشکی تبریز: دیدگاه گیرندگان خدمات سلامت. *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*. س ۱۳. ش ۷: ۶۲۲ - ۶۱۱.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). *مفاتیح‌الحیات*. ج ۱. قم: مرکز نشر اسراء.
- حاتمی، حمیدرضا؛ کریمی خوزانی، علی (۱۳۸۸). پنج گام کلیدی در تدوین و ترویج منشور اخلاقی سازمان پلیس. *توسعه انسانی پلیس*. س ۶. ش ۲۲: ۱۷ - ۷.
- حسن‌زاده ثمرین، تورج؛ حسن‌زاده، محمد صادق؛ شیری چلکاسری، الهام (۱۳۹۳). بررسی و تبیین رابطه بین اخلاق کار و رفتار غیر مولد سازمان تأمین اجتماعی استان گیلان. *پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی*. س ۴. ش ۴: ۱۰۷ - ۸۹.
- حسینی، محمد؛ حیدری‌زاده، زهرا؛ قاسم‌زاده علیشاهی، ابوالفضل (۱۳۹۱). بررسی نقش و تأثیر اخلاق اسلامی کار و فرهنگ سازمانی بر رضایت شغلی و تعهد سازمانی کارکنان دانشگاه شهید چمران اهواز. *مدیریت اسلامی*. س ۲۰. ش ۲: ۳۲ - ۹.
- خشوعی، مهدیه سادات؛ نوری، ابوالقاسم (۱۳۹۲). ساختار عاملی فضیلت سازمانی و نقش رفتار شهروندی سازمانی در آن. *دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی*. س ۱۴. ش ۴: ۳۴ - ۲۶.
- خشوعی، مهدیه سادات (۱۳۹۳ الف). ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس شجاعت اخلاقی حرفه‌ای و سنجش آن با توجه به ویژگی‌های جمعیت‌شناختی. *مشاوره شغلی و سازمانی*. س ۶. ش ۲۰: ۵۸ - ۴۴.
- خشوعی، مهدیه سادات (۱۳۹۳ ب). *شبیه‌سازی سازمانی در مدیریت منابع انسانی: از نظریه تا عمل (راهنمای پژوهشگران و سازمان‌ها)*. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- داورزنی، محسن (۱۳۸۹). مقایسه حقوق بیماران در تحقیقات پزشکی در جهان. *حقوق پزشکی*. س ۴. ش ۱۴: ۱۲۹ - ۱۰۱.
- درگاهی، حسین؛ سادات طهرانی، سیده غزال (۱۳۹۳). بررسی ارتباط بین اخلاق مدیریت و تعهد سازمانی کارکنان دانشگاه علوم پزشکی تهران. *مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی*. س ۷. ش ۱: ۶۲ - ۴۳.
- رجبی‌پور میبدی، علیرضا؛ دهقانی فیروزآبادی، مرتضی (۱۳۹۱). رابطه اخلاق کار اسلامی با تعهد سازمانی و

- رضایت شغلی در پرستاران. اخلاق زیستی. س ۲. ش ۶: ۹۲ - ۴۹.
- رضایی، مصیب؛ شعبانی، احمد؛ سیادت، سید علی؛ نادری خراجی، فاطمه (۱۳۹۲). میزان کاربست مؤلفه‌های منشور اخلاق حرفه‌ای نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در بین کتابداران کتابخانه‌های عمومی استان یزد.
- تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی. س ۱۹. ش ۱: ۲۰ - ۵.
- رنجبر، هادی؛ حق دوست، علی اکبر؛ صلصالی، مهوش؛ خوشدل، علیرضا؛ سلیمانی، محمد علی؛ بهرامی، نسیم (۱۳۹۱). نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی: راهنمایی برای شروع. *مجله دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران*. س ۱۰. ش ۳: ۲۵۰ - ۲۳۸.
- رونقی، محمد حسین؛ فیضی، کامران (۱۳۹۰). ارائه الگوی اخلاق کاری کارکنان بانک‌های خصوصی ایران. *اخلاق در علوم و فناوری*. س ۶. ش ۲: ۴۶ - ۴۰.
- سلیمانی، نادر؛ عباس‌زاده، ناصر؛ نیاز آذری، بهروز (۱۳۹۱). رابطه اخلاق کار با رضایت شغلی و استرس شغلی کارکنان در سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای شهر تهران. *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*. س ۳. ش ۱: ۳۸ - ۲۱.
- صادقی، احمد؛ و خمرنیا، محمد (۱۳۹۲). اخلاق حرفه‌ای در مدیریت سلامت زمینه‌ساز رعایت حقوق بیمار. *اخلاق پزشکی*. س ۷. ش ۲۴: ۱۷۵ - ۱۶۳.
- صالح‌نیا، منیره؛ اله توکلی، زینب (۱۳۸۸). اخلاق سازمانی با تأکید بر منشور اخلاقی. *اخلاق در علوم و فناوری*. س ۴. ش ۳ و ۴: ۷۸ - ۶۶.
- غلامی، مریم؛ خجسته‌فر، مرضیه؛ مروج، حسین؛ کاووسی، زهرا (۱۳۹۵). بررسی میزان انتظارات و رعایت حقوق بیماران در بخش اورژانس بیمارستان نمازی شیراز سال ۱۳۹۴. *مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی*. س ۹. ش ۱: ۶۲ - ۵۰.
- فرامرزی قراملکی، احد (۱۳۸۸). مبانی ترویج اخلاق حرفه‌ای در دانشگاه. *پژوهش‌نامه اخلاق*. س ۳: ۲۴ - ۹.
- فروود، داریوش (۱۳۹۱). منشور اخلاقی سلامت؛ ده آیین پزشکی در حرمت پزشکی، منزلت بیمار، سلامت جامعه. *اخلاق در علوم و فناوری*. س ۷. ش ۱: ۵ - ۱.
- محمدی‌مهر، غلامرضا (۱۳۸۷). *روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق)*. تهران: گنجینه علوم انسانی - دانش‌نگار.
- مقیمی خراسانی، علییه (۱۳۹۴). رابطه اخلاق کار و خلاقیت کارکنان. *اخلاق در علوم و فناوری*. س ۱۰. ش ۳: ۸۵ - ۹۲.

منابع انگلیسی

- Bonini Campos, J. A. D., & Do Prado C, D. d. (2012). Cross-cultural adaptation of the Portuguese version of the Patient-Generated Subjective Global Assessment. *Nutrición Hospitalaria*, 27, 583-594.

Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). Foundations of mixed methods research: integrating quantitative and qualitative techniques in the social and behavioral sciences. London: SAGE.

- ١- سورة طلاق، آيات ٣-٢
- ٢- الفقيه، ج ٣، ص ١٩٢
- ٣- الامالي، صدوق، ص ٢٨٩
- ٤- دعائم الاسلام، ج ٢، ص ١٥
- ٥- الارشاد، ج ١، ص ٢٩٧
- ٦- الكافي، ج ٥، ص ٨٤
- ٧- الكافي، ج ٥، ص ١٤٨
- ٨- تهذيب الاحكام، ج ٤، ص ٣٢٢
- ٩- الكافي، ج ٢، ص ١٢٢
- ١٠- جامع الاخبار، ص ١٣٩
- ١١- الكافي، ج ٥، ص ٨٨
- ١٢- الجامع الصغير، ج ١، ص ٦٢١
- ١٣- الكافي، ج ٥، ص ١٥٣
- ١٤- تنبيه الخواطر و تزهر النواظر، ج ١، ص ١٥٣؛ بحار الانوار، ج ٧٠، ص ٢٨
- ١٥- تنبيه الخواطر و تزهر النواظر، ج ١، ص ١٥٣؛ بحار الانوار، ج ٧٠، ص ٢٨
- ١٦- الكافي، ج ٨، ص ٨٢
- ١٧- المقتعه، ص ٥٨٧-٥٨٦
- ١٨- عيون اخبار الرضا، ج ١، ص ٢٩٩-٢٩٨
- ١٩- كتاب الخصال، ص ٣٩٣
- ٢٠- تحف العقول، ص ٤٠٩
- ٢١- وسائل الشيعه، ج ١٥، ص ٣٤٨
- ٢٢- دعائم الاسلام، ج ٢، ص ١٥
- ٢٣- نهج البلاغه، خطبه ٨٣
- ٢٤- الاستيعاب، ج ٢، ص ٥٧٤
- ٢٥- الفقيه، ج ٢، ص ٦٢٤
- ٢٦- الامالي، صدوق، ص ٢٨٨
- ٢٧- الفقيه، ج ٣، ص ١٧٠؛ الكافي، ج ٥، ص ٩١
- ٢٨- الكافي، ج ٥، ص ٧٢
- ٢٩- الكافي، ج ٧، ص ١٧٥
- ٣٠- الامالي، صدوق، ص ٢٤٥
- ٣١- مصادقه الاخوان، ص ٣٥
- ٣٢- ارشاد القلوب، ص ١٨٤
- ٣٣- الفقيه، ج ٢، ص ٦٢١
- ٣٤- نهج البلاغه، نامه ٤٥
- ٣٥- نهج البلاغه، خطبه ٣٤
- ٣٦- تحف العقول، ص ٣١٩
- ٣٧- نهج البلاغه، نامه ٥٣

- ٣٨- الجامع الصغير، ج ١، ص ٦٧
 ٣٩- الجامع الصغير، ج ١، ص ١٧٥
 ٤٠- الجامع الصغير، ج ١، ص ١٧٠
 ٤١- تفسير القمی، ج ٢، ص ٢٧٦
 ٤٢- غررالحکم، ص ٣٤١
 ٤٣- نهج البلاغه، خطبه ١، بند ٤٣
 ٤٤- الأمالی، صدوق، ص ٢٤٥
 ٤٥- نهج البلاغه، حکمت ٧٣
 ٤٦- نهج البلاغه، نامه ٥٣
 ٤٧- نهج البلاغه، نامه ٥٣، بند ١٠-٩
 ٤٨- تحف العقول، ص ٣١٩
 ٤٩- الأمالی، طوسی، ص ٣٧٤
 ٥٠- نهج البلاغه، نامه ٥٣، بند ٢٧
 ٥١- تنبيه الخواطر و ترهه التواظر، ج ٢، ص ٢٢٧
 ٥٢- مستدرک الوسائل، ج ١١، ص ٣٧٤
 ٥٣- الأمالی، مفید، ص ٣١٠
 ٥٤- تحف العقول، ص ١٢٧-١٢٦
 ٥٥- کتاب الخصال، ص ٣١٠
 ٥٦- الکافی، ج ٢، ص ٢٩٣
 ٥٧- منیه المرید، ص ١٠٥
 ٥٨- الکافی، ج ١، ص ٤١
 ٥٩- الکافی، ج ١، ص ٣٤
 ٦٠- ارشاد القلوب، ص ١٦٤
 ٦١- الفقیه، ج ٢، ص ٢٠٥
 ٦٢- منیه المرید، ص ١٠٠
 ٦٣- الأمالی، صدوق، ص ٣٧
 ٦٤- منیه المرید، ص ١٠٠
 ٦٥- الکافی، جلد ١، ص ٣٧
 ٦٦- معانی الاخبار، ص ١٨٠
 ٦٧- کنز العمال، ج ١٦، ص ٤٤١
 ٦٨- کتاب السرائر، ج ٣، ص ٦٤٥
 ٦٩- کتاب السرائر، ج ٣، ص ٦٤٥
 ٧٠- نهج البلاغه، نامه ٣١؛ غررالحکم، ص ٣٥٤
 ٧١- دعائم الاسلام، ج ٢، ص ١٦
 ٧٢- ایمان ابی طالب، ص ١٣٠؛ وسائل الشیعه، ج ١٧، ص ٣٣٢
 ٧٣- النوادر، ص ٤٩
 ٧٤- الکافی، ج ٦، ص ٤٧

- ٧٥- الكافي، ج ٥، ص ١٢١
 ٧٦- الجامع الصغير، ج ١، ص ٢٧٣
 ٧٧- الامالي، طوسي، ص ٥٦٩؛ بحار الانوار، ج ١، ص ١٧١
 ٧٨- ارشاد القلوب، ص ١٦٤
 ٧٩- ارشاد القلوب، ص ١٦٤
 ٨٠- مستدرک الوسائل، ج ١٧، ص ٣٠١
 ٨١- الفقيه، ج ٢، ص ٦٢٥
 ٨٢- الكافي، ج ٦، ص ٤٩
 ٨٣- كتاب الخصال، ص ٢٧١
 ٨٤- الفقيه، ج ٣، ص ٣٨٤-٣٨٣
 ٨٥- الجامع الصغير، ج ١، ص ٣٥٤
 ٨٦- المعجم الاوسط، ج ٥، ص ١٣٠
 ٨٧- مسند احمد بن حنبل، ج ٦، ص ٤٦
 ٨٨- روضه الواعظين، ص ٤٧٦
 ٨٩- الامالي، طوسي، ص ٨
 ٩٠- الكافي، ج ٢، ص ٦٥٨
 ٩١- الكافي، ج ٢، ص ٦٥٨
 ٩٢- الكافي، ج ٨، ص ٩٣
 ٩٣- الكافي، ج ٥، ص ٣٣٠
 ٩٤- شرح نهج البلاغه، ابن ابي الحديد، ج ٢٠، ص ٣٣٧
 ٩٥- نهج البلاغه، نامه ٣١
 ٩٦- تهذيب الاحكام، ج ٨، ص ١١١
 ٩٧- شرح نهج البلاغه، ابن ابي الحديد، ج ٢٠، ص ٢٨٥
 ٩٨- الغارات، ج ١، ص ٦٦؛ بحار الانوار، ج ١٠٠، ص ٩٣
 ٩٩- شرح نهج البلاغه، ابن ابي الحديد، ج ٢٠، ص ٣٣٣
 ١٠٠- المحاسن، ص ٢٢٨
 ١٠١- نهج البلاغه، حكمت ٥٤
 ١٠٢- تهذيب الأحكام، ج ٦، ص ٢٧٥
 ١٠٣- كتاب الخصال، ص ٥٧٠
 ١٠٤- نهج البلاغه، نامه ٥٣
 ١٠٥- الكافي، ج ٣، ص ١١٧
 ١٠٦- الامالي، طوسي، ص ٦٣٩
 ١٠٧- ثواب الاعمال، ص ٢٨٩
 ١٠٨- ثواب الاعمال، ص ١٩٤
 ١٠٩- الفقيه، ج ٤، ص ١٦
 ١١٠- مشكاه الانوار، ص ٢٨
 ١١١- كتاب الخصال، ص ٣٨٥

- ۱۱۲- کتاب الخصال، ص ۳۸۷
- ۱۱۳- کتاب الخصال، ص ۳۸۷
- ۱۱۴- الکافی، ج ۶، ص ۴۱۴
- ۱۱۵- التفسیر المنسوب إلى الامام العسکری (ع)، ص ۳۳۸؛ بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۵۱
- ۱۱۶- الکافی، ج ۷، ص ۵۱
- ۱۱۷- وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۷۹
- ۱۱۸- ثواب الاعمال، ص ۱۳۳
- ۱۱۹- الأمالی، صدوق، ص ۹۴
- ۱۲۰- الفقیه، ج ۴، ص ۳۷۲
- ۱۲۱- وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۲۴۸
- ۱۲۲- الکافی، ج ۵، ص ۵۵
- ۱۲۳- قرب الاسناد، ص ۶۲
- ۱۲۴- الکافی، ج ۲، ص ۹۸
- ۱۲۵- طب الائمه، ص ۱۰۶؛ بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۵
- ۱۲۶- الفقیه، ج ۴، ص ۱۶
- ۱۲۷- دعائم السلام، ج ۲، ص ۵۳۹
- ۱۲۸- تهذیب الاحکام، ج ۱۰، ص ۱۷۵-۱۷۴
- ۱۲۹- الفقیه، ج ۳، ص ۳۲
- ۱۳۰- دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۵۳۹
- ۱۳۱- دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۵۳۲
- ۱۳۲- مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۲۷
- ۱۳۳- بحار الانوار، ج ۱۰، ص ۶۹؛ الکافی، ج ۵، ص ۲۶۰
- ۱۳۴- الکافی، ج ۵، ص ۹۲
- ۱۳۵- تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۳۸۴
- ۱۳۶- الفقیه، ج ۴، ص ۳۷۳
- ۱۳۷- علل الشرائع، ص ۳۷۷
- ۱۳۸- الکافی، ج ۳، ص ۵۶۴
- ۱۳۹- وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۳۲
- ۱۴۰- الکافی، ج ۵، ص ۲۶۳؛ وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۳۸
- ۱۴۱- الکافی، ج ۵، ص ۲۶۳
- ۱۴۲- الکافی، ج ۵، ص ۲۶۳
- ۱۴۳- جامع الصغير، ج ۲، ص ۵۱۴
- ۱۴۴- الامالی، صدوق، ص ۱۶۹؛ بحار الانوار، ج ۶، ص ۲۹۳
- ۱۴۵- بحار الانوار، ج ۷۳، ص ۳۱۹
- ۱۴۶- الکافی، ج ۵، ص ۲۶۴-۲۶۳
- ۱۴۷- تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۶۸
- ۱۴۸- کتاب الخصال، ص ۲۳۷

- ١٤٩- عيون اختيارالرضا (ع)، ج ٢، ص ٤١-٤٠
 ١٥٠- كتاب الخصال، ص ٣٨٤
 ١٥١- كتاب الخصال، ص ٤٦؛ المحاسن، ص ٦٤٣
 ١٥٢- علل الشرائع، ص ٣٢
 ١٥٣- بحار الأنوار، ج ٦١، ص ١١٠
 ١٥٤- المحاسن، ص ٦٢٨؛ الكافي، ج ٦، ص ٥٤٠
 ١٥٥- المحاسن، ص ٦٣٢
 ١٥٦- المحاسن، ص ٦٢٦
 ١٥٧- المحاسن، ص ٦٢٧
 ١٥٨- الفقيه، ج ٢، ص ٢٨٧
 ١٥٩- تهذيب الاحكام، ج ٦، ص ١٦٤
 ١٦٠- الفقيه، ج ٢، ص ٢٩٢
 ١٦١- الكافي، ج ٦، ص ٥٥٤
 ١٦٢- الكافي، ج ٦، ص ٥٣٧
 ١٦٣- الكافي، ج ٦، ص ٥٥٣
 ١٦٤- الكافي، ج ٦، ص ٤٣٠
 ١٦٥- تهذيب الاحكام، ج ٩، ص ١١٥
 ١٦٦- الجعفریات، ص ١٣؛ بحار الانوار، ج ١٦، ص ٢٩٣
 ١٦٧- مكارم اخلاق، ص ١٣٥
 ١٦٨- ثواب الاعمال، ص ٢٧٨
 ١٦٩- الكافي، ج ٦، ص ٥٤٤
 ١٧٠- الجامع الصغير، ج ١، ص ١٠٢
 ١٧١- نهج البلاغه، نامه ٢٥
 ١٧٢- المحاسن، ص ٦٣٤
 ١٧٣- ثواب الاعمال، ص ٥٠
 ١٧٤- الأمالي، صدوق، ص ٥٠٧
 ١٧٥- المحاسن، ص ٦٤٤
 ١٧٦- الكافي، ج ٦، ص ٥٣٨
 ١٧٧- نهج البلاغه، نامه ٢٥
 ١٧٨- نهج البلاغه، نامه ٢٥
 ١٧٩- كنز العمال، ج ٥، ص ٣٩٢
 ١٨٠- صحيح مسلم، ج ٣، ص ٧٤
 ١٨١- الفقيه، ج ٣، ص ١٩٢
 ١٨٢- وسائل الشيعه، ج ١٩، ص ٣٥
 ١٨٣- تهذيب الاحكام، ج ٦، ص ٣٢٩
 ١٨٤- الكافي، ج ٥، ص ١٥٤
 ١٨٥- الفقيه، ج ٣، ص ١٦٤

- ۱۸۶- وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۷۷
 ۱۸۷- الکافی، ج ۵، ص ۱۵۰
 ۱۸۸- الکافی، ج ۵، ص ۱۵۱
 ۱۸۹- التبیان، ج ۵، ص ۶۲
 ۱۹۰- الکافی، ج ۵، ص ۱۵۱
 ۱۹۱- الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۳۳۶
 ۱۹۲- الفقیه، ج ۳، ص ۱۶۴
 ۱۹۳- الفقیه، ج ۳، ص ۱۶۹
 ۱۹۴- الکافی، ج ۵، ص ۱۶۸
 ۱۹۵- تحف العقول، ص ۴۳
 ۱۹۶- تاریخ مدینه دمشق، ج ۶۱، ص ۳۲۵
 ۱۹۷- تحف العقول، ص ۳۷۹؛ الکافی، ج ۵، ص ۹۱
 ۱۹۸- الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۵۹۱
 ۱۹۹- دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۲۹
 ۲۰۰- السنن الکبری، ج ۵، ص ۳۲۷
 ۲۰۱- الجامع الصغیر، ج ۲، ص ۶۸۶
 ۲۰۲- الکافی، ج ۶، ص ۵۲۹
 ۲۰۳- کتاب الخصال، ص ۳۸۴
 ۲۰۴- النهایه، ابن اثیر، ج ۲، ص ۴۶۱
 ۲۰۵- الفقیه، ج ۱، ص ۲۳۵
 ۲۰۶- مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۷۲-۳۷۱
 ۲۰۷- السنن الکبری، ج ۲، ص ۴۳۹
 ۲۰۸- ارشاد القلوب، ص ۷۷
 ۲۰۹- الکافی، ج ۵، ص ۷۴
 ۲۱۰- الفقیه، ج ۳، ص ۱۶۲
 ۲۱۱- اسد الغابه، ج ۲، ص ۱۸۵
 ۲۱۲- الکافی، ج ۵، ص ۷۴
 ۲۱۳- تحف العقول، ص ۳۲۲
 ۲۱۴- الفقیه، ج ۳، ص ۱۶۰
 ۲۱۵- تحف العقول، ص ۳۳۶-۳۳۵
 ۲۱۶- تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، ج ۲، ص ۱۱۰
 ۲۱۷- تحف العقول، ص ۱۲۴
 ۲۱۸- ارشاد القلوب، ص ۱۷۵
 ۲۱۹- صحیفه کامله سجاده، دعای ۱۹
 ۲۲۰- الکافی، ج ۲، ص ۲۷۲
 ۲۲۱- ارشاد القلوب، ص ۳۹
 ۲۲۲- کتاب الخصال، ص ۹۷

- ٢٢٣- الفقيه، ج ٤، ص ١٠
٢٢٤- كتاب الخصال، ص ٢٣٧
٢٢٥- دعائم الاسلام، ج ٢، ص ٥٠٠
٢٢٦- الأمل، طوسي، ص ٢٧٥؛ وسائل الشيعه، ج ٥، ص ٧
٢٢٧- دعائم الاسلام، ج ١، ص ٣٤٨
٢٢٨- الكافي، ج ٧، ص ٣٥٠
٢٢٩- الكافي، ج ٢، ص ٢٩٢
٢٣٠- الجامع الصغير، ج ١، ص ٤٧٨
٢٣١- الجامع الصغير، ج ٢، ص ٢٠١
٢٣٢- كنز العمال، ج ٤، ص ٢٩٧
٢٣٣- صحيفه كامله سجديه، دعای ٢٧
٢٣٤- كنز العمال، ج ٤، ص ٢٨٤